بلغار تاریخی

(تاریخ، آثار عتیقه وعلم الانساب جمعیتی
اعضاسی عین الدین احمرفنڭ ۱۹۰۸
نچی سنه نویابر ۱۳ نده قزان شهرینڭ
شرق قلوبنده خلق‌غه اوقوغان درسی).

КАЗАНЬ.
Типографія Ваянуль-Хакъ
1909 г.

بلغار تاريخى

(تاريخ، آثار عتيقه وعلم الانساب جمعيتى اعضاسى عين‌الدين احمرفنڭ ١٩٠٨ انچى سنه نويابر ١٣ نده قزان شهرينڭ شرقى قلوبنده خلقغه اوقوغان درسى).

ناشرى :

«بيان الحق» ادارەسى

احمر ف جنابلری‌نك بلغار وقزان
مسلمانلری حقنده سویلاگان خبرلردن،
وطن وملت تاریخی اوچون مهم بولغا-
نلقدن، گازیته صحیفه‌لرنده یازلغاندن
صوك مخصوص بر کتاب روشنده بسا-
صدروب تاراتونی‌ده موافق کورلدی.
موکارچه بلغار حقنده (۱) بو روشلی
فنی اثرلر کورلماگانلکدن بو رساله
وطن وملت تاریخندن یازلاچق کتا-
بلرغه نیگز بولاچق‌در.

ناشر

---

(۱) «مستفاد الاخبار» دن غیر

✦ عین الدین احمروف ✦

معلملریمز آراسنده علم تاریخ ده ایڭ مقتدر بر ذات حساب ایدلگان عین‌الدین افندی‌نڭ ترجمهٔ حالنی‌ده بونده درج ایتونی معقول کوردك . مشار الیه‌نڭ اصل وطنی زویه اویا-زنده نارات‌لی قریه‌سی‌در، ۱۷ یاشینه قدر مدرسه‌ده اوقوب ۱۸۸۱ نچی یلده قزانده دار المعلمین گا کرگان، ۸۵نچی یلده آنی تمام ایتوب چقغاندن صوڭ «آلابوغا» اویازی‌نڭ «بیکتاو» قریه‌سینه معلم بولغان. قزان ولایتنڭ

گی ترک وفین طائفه‌لری‌نڭ تاریخی
حال‌لرون تیکشروب آلار حقنده آثار
عتیقه وعلم‌الانساب فنلری ایله شغل-
لانگانلکدن آلار ایله یاقنراق تانشو
اوچون ۱۸۹۱ نچی یلده تتوش قلعه-
سینه معلم بولوب کوچکان. آندن‌دخی
دولت مکتبلرند، بالالرون اوقتو نیتی
ایله ۱۹۰۳ نچی سنه قزانغه کوچوب
حاضرده ایسکی بیسته مدرسه‌لرینه
خاص روسچه کلاص‌ده معلم‌در،

۱۸۹۳ نچی یلدن بیرلو قزان دار-
الفنوننده‌گی آثار عتیقه، تاریخ وعلم
الانساب جمعیتی‌نڭ اعضاسی بولغانلقدن
عین‌الدین افندی‌نڭ کوب ریغیراتلری
شول جمعیت‌نڭ عمومی مجلس لرنده
اوقلوب مخصوص ژورنال‌لرنده روسچه
باصدرلادر. ترك قوملرندن حصوصا
تاتار، میشر، تیپتر طائفه‌لری حقنده
گوزال روشده یازلغان اثرلری بار.
(۳۹۸ نچی نومر «بیان الحق» دن
کوچرلدی)

تاریخ — اوتکان زماننڭ حالندن خبر بیرگوچی، بر علم ایکانی هر کمنڭ معلومیدر، هر مملکتنڭ وهر ملتنڭ اوزینه مخصوص تاریخی بولا، هم بزنڭده اوزمزگه مخصوص تاریخمز بولورغه تیوشلی.

بلغار دولتینڭ تاریخی وقزان مسلمانلرینڭ اوتکان حاللری بیك قزقلی هم عبرتلی، لکن بز آلاردن بیك آز خبردارمز، چونکه بلغارلرنڭ اوزلرندن تاریخ کتابلری برده قالماغان. قزان مسلمانلرینڭ تاریخ یازوچیلری بولماغان. مگر صوڭ زمانلردهغنه مرحوم شهاب حضرت بلغار وقزان تاریخی اوچون کوب تورلو وفائدهلی خبرلر جیوب «مستفاد الاخبار» نام رسالهسینه یازوب قالدرغان.

بلغار خلقینڭ تاریخی اوچون باشقه طائفهلرنڭ تاریخ وجغرافیه

کتابلرنده کوب خبرلر بار، خصوصا
عرب وایران طائفه‌لرنده هم روس
وقایع نامه‌لرنده (۱) دخی بلغار
مملکتی‌نك اورنلرنده تابلغان آثار
عتیقه‌لردن وشول ولایتلرده‌گی ترکی
وفین طائفه‌لری‌نك تل‌لرنده وعاد -
تلرنده بولغان خصوصیت‌لردن‌ده کوب
معلومات آلورغه ممکن.

اوقولغان خبرلرمز دلیل‌سز بولوب
قالماسون اوچون اول آثار عتیقه
وعلم الانساب فنلرندن (یعنی) آرخیا-
لوگیه، ایتنوگرافیه‌ن) بر آز خبرلر
سویلاو حاجت کورله. بولارنی سویلا-
ماینچه قالدرلسه ــ احتمال مسئله بیك
آچق آڭلاشلماس. سزگه طڭلاب
اوطرو بر آز کوڭلسزراك بولسه‌ده
سویلارگه طوغری کیله.

اگرده آڭلاشلماغان مسئله بولسه -
صوکندن سویلاشرگه ممکن بولور.

---

۱) یعنی لیتوپیس‌لرده.

I

ۋولگا بوینده بلغار مملکتی‌نڭ بولغانلقی حقنده.

عرب، ایران، ترك هم یاۋروپا مورخلری‌نڭ خبرنچه ١٤ نچی عصر آخرینه قدر (یعنی آلطی یوز یل مقدم) شرقی یاۋروپانڭ ۋولگا وکاما صولری قوشلغان اورنلرنده «بلغار» اسمنده بر زور وبای مملکت بولغانی معلومدر، سودا جهتندن بتون یاۋروپاده برنچی وخلقی‌ده بیك معرفتلی بولغان ایمش.

حاضرگی قزان، ۋیاتکه، سنبر، سامار، اوفا گوبیرنالرنده بلغاری‌لرنڭ کوب اثرلری کورله. مثلا ایسکی زیارت اوستلرنده خط کوفی وثلثی بلان یازلغان گوزل ومحکم قبر تاشلری، اور قازوب ایلانلرگان شهر اورنلری، وشولارده تابلغان هر تورلی آقچه‌لر، قوراللر، صوغش کیوملری، صاوتلر ودهلاردن غیر آلتون، کموش، باقر،

تیمر، سویاك، پیالا کبی نرسه‌لردن یاصالغان ذاتلر، بعض شهرلری‌نڭ خرابه‌لرنده قالغان تاش بنالریده بار، یردن تابلغان آقچه‌لرنده «بلغار پولی» دیب یازلغان، بعض‌لرنده «ضرب فی البلغار» دیگان. کوب ترك طائفه‌لرنده حاضرده بر نوع کون شول «بلغار» اسمی بلان یورتوله (١)

II

بلغار خلقی‌نڭ قایو طائفه‌دن ایکانلگی.

بلغارلرنڭ اصلی قایو طائفه‌دن ایکانلگی بیك آچق معلوم توگل، بونڭ حقنده مؤرخلرنڭ فکری تورلیچه: بعض‌لری اصلاڤیان طائفه‌سی بولغان دیلر، بعض‌لری اصلاڤیان بلان فین قاتش دیلر، مشهور ابن فضلان صقالبه طائفه‌سی دیب یورتکان (٢) بعض‌لری ترکی دیلر، مگر کوبسی‌نڭ

---

١) روسچه «یوفت» دیلر

٢) عربلر - اسلاڤیان وافین طائفه‌لرون «صقالبه» دیب یورتکانلر.

خبری اصلسز ودلیلسزدر، مرحوم شهاب حضرتکنه بلغارلرنك اصلی ترك ایکانلك که بر نیچه اشانچلی دلیللر کیترگان. (٣) بزنك ظنمزچه‌ده ترك طائفه‌سی بولسه کراك.

«بلغار» دیگان اسمی‌نك آخرنداغی حرفلری ترکی‌لك) کاعلامتدر، چونکه «آر» کوبراك ترك طائفه‌لری‌نك اسملرنده ایشتوله، مثلا «آؤار، خزار، ماجار، تاتار، بلغار» کبی. ایسکی ترکی تلنده هم حاضرده کوب ترکی شیوه‌لرنده بو سوز «ایر، کشی، باطر» معنی‌لرنده یورتوله. عرب سیاحت نامه‌لرندن بلغارلرنك عادت ورسم‌لری‌ده ترکی ایکانلکی بر نیچه آڭلانا. ١٣نچی، ١٤نچی عصرلرده قویلغان قبر تاشلری‌نك یازوندن هم عرب سیاحت نامه‌لرینه کروب‌قالغان ترکی سوزلرندن‌ده بلغار خلقی‌نك ترکی ایکانلگی بلنه.

---

٣) ـ مستفاد الاخبار

آزیه صحرالردن کوچوب کیلگان تاتارلردن آلماغانلردر، چونکه آلار اوّلده صحراوی خلق بولوب اوز‌لری‌ده مدنیت‌نی هم آنکا تعلقلی‌سوز‌لرنی روسلردن‌غنه آلغانلر، تاتارلر کیلگانچه بو ولایتلرده‌گی فین طائفه‌لرنده بر آز مدنیت‌ده بولغان هم آنکا تعلقلی اسملری‌ده بولغاندر، ۱۰ نچی عصر مؤرخی ابن حوقل‌خبرنچه بلغارلرنك تلی خزرلر بلان بر بولغان ایمش امّا خزرلرنك ترکی طائفه‌سی ایکانلگی بیك معلوم. بلغارلرنك ترکی طائفه‌سی ایکانلگی حقنده دخی کوبراك دلیللر کیترورگا، ممکن، لکن شونك بلان‌ده بر آز آنکلاشلسا کراك دیب بلامز، سوز اوزاقغه‌کیتما سون اوچون بونك حقنده آرتوق سویلاو حاجت کورلمایدر.

بوندن صوڭ ـ بلغارلرنك بو زمانده‌غی نسل‌لری کملر، یعنی ۋولگا وکاما صولری بوینده‌غی طائفه‌لرنك

بعض بلغار شهرلری‌نك اسملری‌ده ترکیچه، مثلا حاضرگی چیستای اویازنده بلغارلرنك «ژوکوتین» قلعه‌سی بولغان. اول اصلده ترکیچه «جوکا تاوی» دیگان سوز ایمش، بو شهرنك اورننده «چیستای‌دن یراق توگل) حاضرده شولوق اسمده بر روس آولی بار، آننك یاننده‌غی، تاونی شول تیره‌ده‌گی مسلمانلر «جوکا تاوی» دیب یورته‌لر، دخی بلغارلرغه کورشی، بلکه تابعده، بولغان آر، چیرمش کبی فین طائفه‌لری‌نك تل- لرنده مدنیت‌کا تعلقلی بیك کوب ترکی سوزلری بار، بو سوزلر آلارغه هیچ شبهه‌سز بلغارلردن کوگان بولو- رغه کراك، چونکه اوّلده مدنیت‌نی بلغارلردن کورب کوب نرسه‌لرنی، اوز تللرنده اسمی بولماغانلقدن، بلغار ترکیسنچه آتاغانلردر، فین طائفه‌لری بو کبی اسملری ١٣ نچی، ١٤ نچی عصرلرده باتو وطوقتامش خان بلان

قایسی‌لری، بلغار ایکانی حقنده سویلا-
مك بولامز، بو بزنك اوچون بیك مهم
(ثوارثنی) مسئله. بز اوزمزنی بلغار
دیب یورساکده و کتابلرمزده « فلان
بن فلان بلغاری » دیب یازلسه‌ده ـ
یاوروپا مؤرخلری بوکا اشانمیلر، بو
دلیل‌مز دیلر، بونی اثبات اوچون
اشانچلی دلیل‌لر کیترو حاجت بولا.

عادتده « قزان تاتارلری » دیب
یورتوله طورغان خلقنی بزده شولوق
اسم بلان یورته‌مز، بو اسم بلان تعبیر
قلونی البته قزان خلقی برده یاراتمی،
« قزان مسلمانلری » دیب یورتونی
آرتوق کوره‌لر، حتی «قزان ترکاری»
دیب یورتوچیلرده بار. بو خلقنی
« قزان تاتارلری » دیب تعبیر قلو-
بلکه سزنك قولاغکزغه‌ده بیك خوش
ایشتولماس، لکن مسئله آچغراق
آکلاشولسون اوچون حاضرگا بزده
عادتده‌گی اسم بلان «قزان تاتارلری»
دیب یورتونی ضرور کوره‌مز.

«قزان مسلمانلری» دیب یورتو بو اورنده بیك درست بولوب بتمای، چونکه حاضرگی قزان گوبیرناسی‌نك بعض اورنلرنده، مثلا اسپاص، چیستای، چویل اویازدلرنده برده بلغارلرغه‌منا-سبتی بولماغان میشر طائفه‌سی‌ده‌بار، آلارده مسلمانلر، «قزان مسلمانلری» دیب ایتولگانده آلارده شول جمله‌دن صانالالر، امّا اوزلری بلغار خلقندن توگل. دخی قزان، ۋیاتکه، اوفا گوبیرنالرنده «کراشن» دیب‌یورتوله طورغان تاتارلر بار، آلارنك‌ده اصلی بلغار؛ لکن اوزلری مسلمان توگل. چونکه قزاننی روسلر آلغاندن صوك آلار دین اسلامدن آیرلوب خرستیا-نلكنی قبول ایتکانلر.

III

بلغارلرنك بو زمانده‌غی نسل‌لری.

بلغار دولتی‌نك اورنلرنده حاضرده تورلی فین وترکی طائفه‌لری طورالر،

مثلا تاتار، چواش، آر، موقشی
طائفه‌لری . بو معرفتلی وسوداگر
خلق‌نك قایده کیتکانی معین معلوم
توگل، یاۋروپا مۇرخلری بونك
حقنده‌ده تورلی‌چه گمان ایته‌لر: بعض-
لری « بلغارلرنك نسلی قزان تاتارلری»
دیلر، بعض‌لری « چواشلر » دیلر،
دخی تورلی طائفه‌لرگه قوشلوب
تارالوب بتکان دیگانلری‌ده بار، البته
هر قایوسی‌نك اوزینه کوره دلیل‌لری
بار، بزنك ظنمزچه حاضرگی قزان
تاتارلری » دیب یورتوله طورغان
خلق شول مشهور بلغار سوداگرلری‌نك
نسلی بولسه کراك ، آلارنك اصلی
بلغار ایکانلك‌گا کوب اشانچلی دلیل‌لر
بار، مثلا بلغار مملکتی‌نك کوبراك
اورنلرنده حاضرده شول قزان تاتار-
لری طورالر، بلغارلرنك کسبی‌ده آلارده
قالغان (شهرلرده سودا، قریه‌لرده
زراعت)، اورتا آزیه بلان بلغارلر
باشلاغان سودانی آلار بو کونگه

قدر دوام ایتدره‌لر، اوزلری سودا۔
گرلکده بو ولایتلرده‌گی غیر طائفه۔
لرنك بارچه‌سندن‌ده اوستون. الك
زمانلرده بتون سیبریه واورتا آزیه
سوداسی آلار قولنده‌غنه بولغان،
حاضرده تل‌لرنده سوداغه تعلقلی مقال‌لر،
جرلر وحکایت‌لر بیك کوب (۱) بو
هم آلارنك بیك قدیم زمانلردن بیرلی
سوداگر بولوب کیلگانلك‌لرینه
دلیل‌در، باشقه ترکی وفین طائفه‌لری‌نك
تل‌لرنده بو کبی اثرلر بتونلای ایشتو۔

---

۱) مقال‌لردن بعض‌لری شولار:
— آلتی‌غه آلوب بیشکا صات
— آتڭ بولسون سوداگر.
— فایداسی فایدا
— قارا صبیر قایده
— آلو اویراتمی
— صاتو اویراته
— آلغانده اوزم گزه آندم
— صاتقانده اتی بلان‌ده صاتوب‌بولمی.
— ایته بلساڭ صاتو
— ایته بلماساڭ أچکا، چغار قاطو.

لمیدر، بلغارلر ایسه ۹ نچی، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳ نچی عصرلرده بتون یاؤروپاده مشهور سوداگر خلق بولغانلر.

دخی قزان تاتارلری نك جرلرنده «آق ایدل» بیك کوب ذکر ایتوله کوب جرلری «آق ایدلنك بویندا» دیب باشلانا. بعض‌لری آق ایدلنك قایده ایکانون‌ده بلمایلر، امّا جرلرنده آنی قوشوب جرلیلر. بولارنك اورنلری اوّلده شول آق ایدل بوینده بولغانلقدن آنی همان اونوطماغانلر بولسه کراك. غیر طائفه‌لردن، (مثلا چواش، چیرمش آر طائفه‌لرندن) بوروشلی آق ایدلنی قاتشدروب جرلاغانلری برده ایشتولمی بونك مثالی غیر طائفه‌لردده بولا، لکن آلارده ایکنچی صولرنك اسملری مثلا باشقرد جرلرنده کوبراك صاقمار صوین ایسکا توشره‌لر، کوب جرلری «صاقمار صوی بوینده» دیب باشلانا، صاقمار صوی نك قایدا ایکانن بتونلای

بلما گانلری‌ده (مثلا آلابوغه وصاراپول
اویازلرنده‌گی باشقردلر) جولرنده آنی
ایسکا توشوره‌لر. بونك‌ده‌سببی شولایوق
بولسه کراك: قدیم زمانلرده باشقرد
طائفه‌سی صاقمار صوی بوینك‌کوچوب
یورگان، شوندان تورلو یاقغه تارا-
لغانلر. هم‌اول صونك اسمن بوکونگا
قدر اونوطماغانلردر.

قزان تاتارلری اوزلری‌ده بلغار-
لقنی دعوی قیلالر (یعنی اصل‌لرون
بلغار صانیلر). بزنك محررلرمزده
کتابلری‌نك آخرنده فلان بن فلان
بلغاری» دیب قویالر، بونی هرکم‌نك
کورگانی باردر، تتوش، زویه،لایش
اویازدلری‌نك بعض آول‌لرنده «بزنك
بابالرمز بلغاردن کوچوب کیلگانلر»
دیب سویلاگاننی تکرار ایشتگانمز
بار، بعض‌لری‌نك بلغار زمانلرندن
بیرلو یازلوب کیلگان شجره‌لری‌ده
بار دیلر. بونك حقنده حسام‌الدین
المسلمی‌نك ۳۶۰یل‌لر مقدم یازلغان

«تواریخ بلغاریه» نام اثرنده‌ده بایتاق خبرلر بار ، مثلا چانباقتی قارطی اوروغی برله چقدی ـ چانباقتی آولی بولدی، بزنك مسلم بابامز اوروغی برله طاش بیلگی یلغه‌سینه توشدی‌ـ طاش بیلگی آولی بولدی، ممادش قارطی اوروغی برله نوقراط ایدلنه توشتی‌ـ ممادش آولی بولدی ، تنتوش قارطی اوروغی برله آق‌ایدل یارینه‌توشدی‌ـ تانش آولی بولدی دیب یازغان .

قزان تاتارلرندن باشقه بو ولاـ یتلرده‌گی ترکی وفین طائفه‌لرندن بلغارلقنی دعوی قلوچی خلق یوق . آرلر (یعنی آر طائفه‌سی) تاتارنی « بیگه‌ر » دیلر ، بو آلارنك «بلغار» دیگان سوزلری ایکان . آلار اوزـ لری‌نك توب اورنلری ۋیاتکه وقزان گوبیرنالری بولغانلقدن ، قزان‌تاتاـ رلرندن غیر تاتارلرنی کورگانلری‌ده یوق هم آلارنی حاضرده بلغار دیب یورته‌لر ، دخی چواشلردن صوراشوب

قاراغانمز بار بلغارلرغه مناسبتلری حقنده هم بلغار شهرلری‌نك خرابه‌لری بلان آثار عتیقه‌لری حقنده، آلار بلغار شهرلرنده تاتارلر طورغان دیب سویلیلر، اور قازوب ایلاندرگان شهر اورنلرون، بلغارلردن قالغان آثار عتیقه‌لرنی بارنده تاتارنقی دیب یورته‌لر. اوزلرون چیتدن کوچوب کیلگان خلق دیلر، بلغار دولتی‌نك مرکزی بولغان حاضرگی تتوش، اسپاص، چیستای اویازدلرنده اوّلده چواشلر بتونلای بولماغان. قایدان بولسه‌ده صوك زمانلرده غنه کوچوب کیلگانلر، شول سببلی بو اویازدلرده «کوشکی» اسمنده چواش آول‌لری بیك کوب، آلارنك بو کوچمش (یعنی کوچب کیلگان) دیگان سوزلری ایمش.

دخی بلغار شهری‌نك خرابه‌سینه زیارة قلورغه یوروچیلرده شول قزان تاتارلری دیب یورتوله طورغان مسلما

نلرغنه ، باشقه طائفه‌لردن یورو چیلر بولسه‌ده بیك آز، بو آرا یافینلق یاکه یراقلق سببلی توگل ، یاقنداغی باشقرد ومیشر طائفه‌لرندن کیلوچیلر بیك سیراك ، اما اصلی‌قزان‌تاتاری‌بولغان مسلمانلرنك سیبریه واورتا آزیه ده طوروچیلری‌ده شول بلغار شهری‌نك اورنینه کیلوب زیارت‌قلوب کیته‌لر، مخصوص شونك اوچون کیلماسه‌ده یا مکرجه‌گه بارغانده، یاکه قزانغه کیلگانده باروب زیارت قلوب یوریلر.

بلغارشهری‌نك اورننده‌ایسکی‌زیارت یاننده بر مناره بار، شونده منوب‌یورگانده یچاق بلان کیسوب هم کارنداش‌بله‌ن تاشقه یازلغان یازولرنی تکراراوقو-ه‌انمز بار، بعض‌لری شول روشده یازلغان: ۱۸۹۱ نچی یلده فلان بن فلان سیمی یولاط شهرندن کیلوب زیارت قلدم وبو مناره غه منوب قارادم. تومان قلعه‌سی‌نك فلان فلانوف ۸۹ نچی یلده بو مناره‌غه منوب

اذان ایتدم دیگان کبی سوزلرکوب یازلغان.

١٨٩٤-٩٥ نچی یللرده قزان دار الفنونندهگی آثار عتیقه جمعیتی‌نک قوشوی بوینچه قزان گوبیرناسی‌نک بعض اویازهلرنده بلغار زمانندن قالغان آثار عتیقهلرنی تیکشروب مسلمانلر آراسنده آلار حقنده بولغان خبرلرنی جیغالاب یوردم. شول وقتده بر میشر ملاسی بو سوزلرنی سویلادی: «قزان تاتاری اوزی‌نک اصلن قالقایچان اچروب بتکان بلغار باباسینه ایلتوب ترهی، کتابلرنده بلغاری‌دیب یازا، بزنک میشردن بلغارغه زیارت قلو اوچون یوروچیلر بیک سیراک، هم بیک آبدراغانی‌غنه بارا دیدی.

اما قزان تاتارلری بلغار شهری‌نک اورنلرون بیک مقدس صانیلر. برا ونک خوفلی اشلری بولسه یاکه برار تورلی آورو بلان مبتلا بولسه — بلغارغه باروب زیارت قلونی یاکه

شونده قربان چالونی نذر ایته. تاتار موثهکلرینك بلغار خرابه‌سینه باروب زیارت قلو حقنده اعتـقادلری حتی شول قدر: مثلا حج‌گا بـاروچیلرده عربلر ایته‌لر ایمش دیلر: سز بوننـ یوقغه کیلوب یوریسز، سزنك اوزگزده حج، بلغارغه باروب‌غنه زیارت قلوگز، دیو. تتوش واسپاص اویازدلرنده‌گی مسلمانلر آراسنده یازغی صابان اشلری بتکاندن صوك ماى وايیون آیلرنده کتو-کتو جیلشوب بلغارغه بارو ایسکی‌دن بر عادت بولوب قالغان. بوگا کوبراك جیلوشوب بارو اوچون فلان کونده بلغارغه بارامز دیب بر نیچه کونلر آلدانراق ملالری بازارلرده خبرلاشوب قویالر ایکان. اون یل مقدم تتوش اویازدی‌نك اوتامش قریه‌سندن بر فردهمز بلغارغه باروب حضور قلوب یورگانلردن بو روشلی سویلادی:.

« فلان کونده بلغارغه بارامز دیب

موغذاطی بازارنده خبرلاشوب بر جمعه
کوننی اوچ یوزلاب کهی جیلوب
بلغارغه باردق ، شونده یکرمی لب
ملالرده بار ایدی، بلغار طوغرسنکغی
روس آولندن ایلتوب آلوب قایتو
شرطی بلان زور کیمه‌لر یاللادق،
بلغارده بار اورنلرنی‌ده زیارت قلوب
یوردک، هر نماز وقتنده آلوغ مسجد
اورنینه جیولب نماز اوقدق. بلغارده
کوب صارقلر آلوب صویدق. دیدی.
حاضرده الوغ بلغار شهری نک
اورننده شولوق اسمده بر روس
قریه‌سی بار. زیارت قلورغه کیلو -
چیلرگه بو قریه روسلری شول قدر
هادتلانگانلر، حتی کوبسی‌نک ایولرنده
کیلگان مسلمانلر اوچون مخصوص
قویلغان نزانلر وقومغانلر بار، روس
بالالری زیارت قلورغه باروچیلردن
« بیر بر تین » دیب صوراب یوریلر،
تابلغان نرسه‌لرنی آلاسزمی دیب
صورایلر (١)

---

١) قزان مسلمانلری آلارنی‌ده بر تین
بیروب اویرا تکانلر.

دخی بلغار شهرلرندن برسی «بولار» اسمنده حاضرگی چیستای اویـازنده بولغان. آنده بر روس آولی «پریگورد بیلاسک» دیب یورتوله. یاقنداغی اوبازدلردن زیارت قلو اوچون آنده بارو چیلر کوب بولا، اسپاص اویازده اوزمزگا اوچراغانی بار: قارچق‌لو چیلنوب بارالر، آزوقلردون آرقالرینه کوتارگانلر. شولاردن صوراغسب قاراغانمزده بار: آنده نیشلی‌سز، اوزاق یوربسزمی دیب، زیـارت قـلامز، اوچ ـ دورت کون یوروب قایتامز دیدیلر.

دخی تتوش اوبازدنه «الوغ اتراچ» اسملی قریه‌نڭ قرنده بلغار زمانندن قالغان بر ایسکی زیارت بار، یکرمی‌ـ اوتز قدر یازولی تاشلری‌ده بـار، بعض‌لری خط کوفی بلان، بعض‌لری خط ثلثی بلان یازلغان. شول زیارت کا یاقینراق اورنلرده بردن تـورلی بلغار نرسه‌لری‌ـ تابلا، خصوصا کموش

آقچه‌لر (۱) تابلغان آقچه‌لرنڭ کوبلگندن
هم آلطی - یدی یوز یل‌لردن بیرلی
تاشلانب یاتا طورغان ایسکی زیارتکه
شول قدر یازولی تاشلرنڭ قالوی
بز اورنده بر زور شهر بولغانلقغه
علامتدر، شول تیره‌ده‌گی مسلمانلرنڭ
سویلاونچه بونده آلطی ملك ایولی
«موکفاطی» شهری بولغان ایمش.
بو شهرنڭ خلقی بلغاری‌لر بلان قز
آلشوب قز بیروشکانلر دیلر، بزگا
اتراج قریه‌سی‌نڭ کشی‌لری هوندن
بلغار شهرینه یورگان طوغری یول-
لرونده کورساتدیلر، بز شول زیار-
تنی قارارغه بارغانده بر قارت
کشی‌دن صوراشدق:

زیارت قلورغه کیلوچیلر بارمی،
نیندایین خلق هم قایدان کوبراك
کیله‌لر دیب، - کیلگالی‌لر، کیچه‌ده
بر بار آت بلان کیلوب قرآن

---

(۱) یردن تابلغان بلغار آقچه‌لرون «ازگری» نیب یوروتەلر.

اوقب کیتدیلر، لکن بلوب بولمی، ثلّه کملر، ثلّه کشی‌لر، ثلّه فرشته‌لر، مین سزنی‌ده بلمیم. میسکا سزده ثلّه کم دیدی.

بلغار شهرلری‌نك اورنلرنده بیك کوب تورلی نرسه‌لر تابـلا، زیارت قلورغه کیلوچیلر یردن تابلغان نرسه‌لرنی، خصوصا آقچه‌لرنی صاتوب آلوب کیته‌لر، اول نرسه‌لرنی قارا خلق آراسنده تورلی آورولاردن فائده‌لی دیب شرافتلو نرسه کبی یورته‌لر، بعض آورولرغه آلارنی چایقاب‌ده اچره‌لر، بالالرنك توباتاینه یا که یانینه تاغالر، آنده تابلغان نرسه‌لرنی چیت مملکتلردن کیلوچیلرده صاتوب آلوب کیته‌لر، بلغار نرسه‌لری بلان بتون روسیه موزیلری طولغان دیب ایتورلك، حتی چیت مملکتلرنك موزیلرنده‌ده بیك کوب جیولغان ایمش.

قزان تاتارلری‌نك اصلی بلغار ایکانلککا اشانچلی دلیللاردن برسی

دخی شول: قزان، ڤیاتکه گوبیرنالرنك
هم سمبر گوبیرنیاسی‌نك قزانغه یاقنراق
اویازدلرنده بیك کوب مسلمان آول‌ـ
ارنده، حتی هربرسنده دیب ایتورلك
بلغار زماننده‌ن قالغان تاشلانب یاتـا
طورغان ایسکی زیارتلر بار، بـو
زیـارتلرغه حاضرده میت شومیلر،
بعض‌لری آولغه یراق، بعض‌لری‌یاقن
(یراقلق، یاقینلق سببلی تاشلانماغانلر،
بلکه باشقه برسبب بلان تاشلانغانلر
بولسه کراك). شول ایسکی زیارتلرنك
برایکی‌سنده‌ن اتفاق طوغری کیلوب
تورلی بلغـار نرسه‌لری تابلغـانلغی
بلندی، مثلا قبر اورنی ایکانن بلماینچه
قازیغان وقتـده میت کومگان اورنغه
طوغری کیلوب یاکه زیارت اوستنده‌ن
صوآغو سببلی یارلوب کشی سویاکلری
بـلان برگـا قلچ، پچـاق، چوشلی
کبی نرسه‌لر تابلدی. اول نرسه‌لر
بلغـار شهرلری‌نك خرابه‌لرنده تابـلا
طورغان نرسه‌لرگا بیك اوخشاغان

(حتی بر قول بلان یاصاغان کبی)
شوندن آکلاشلدی: قزان تاتارلری
نك مجوس زمانلرندن قالغان زیا-
رتلری ایکانی. مسلمان بولغاچ بر یولی
زیارتلرنی آلشدرغانلر. یعنی یاکا
مسلمان بولغانلرنی یاکا زیارتلرغه
کومه باشلاغانلر بولسه کراك. مسلما-
نلرنی کافر زیارتینه کومو البته درست
توگلدر،

بو روشلی ایسکی زیارتلر غیر طا-
ئفه‌لرده کورلکان یوق. اگرده
قزان خلقی ۱۳ نچی، ۱۴ نچی عصر
لرده‌گنه کیلگان تاتار طائفه‌سی بولسه-
آلارده بوروشلی بلغار زیارتلری قا-
یدان بولسون ایدی.

دخی قزان ولایتنده‌گی تاتار آول
لرون تیکشروب قاراغانمز بار. اوّلده
قایدن وقایو زمانده کیلوب اوطرغا-
نلرون بلو هیچ ممکن توگل، آوللر
هم آلارنك اسملری‌ده بیك ایسکی، غیر
طائفه‌لر، مثلا باشقرد ومیشرلر-

اوّلده بابالری قایدان کیلوب اوطرغانون
بیك آچق بلەلر هم آول اسملریده
اول قدر اوزگارمگان.

قزان تاتارلرینك یاقندافی چواش
چیرمش، آر طائفەلری بلان بردی
ارم وجولالری (یعنی عادت ورسم
لری) بیك کوب، مثلا جملەدن برسی
طوی عادتلری. بولارنك بارچەسندەدە
قز آلو کیفیتی اوچ تورلی بولا ١)
اورلاب آلو، ٢) چقاروب آلو ٣) طویلاب
آلو، بارسنده‌ده‌قالن (مهر) بیروله، حتی
اسمیده شولوق. هرایکی یاقدن‌ده‌بیروله
طورغان بولاکلر بر تورلی نرسەلر
بولا، کیاو نیرەسندە بوروچیلر هر
قایولرندەده کیاو یکتلری بولا.

بوروشلی عادت ورسملرنك بارنده
ده بردی بولوی البتە بو طائفەلر-
نك بیك قدیم زمانلردن بیرلی کورشی
بولوب برگا طورغانلقلرینه دلیلدر.

دخی بعضلرینه اسلاڤیان طائفه
سینك عادتلری کروب قالغان، مثلا

قزان گوبیرناسی‌نك زویه اویازنده (قشمان، اولیانکا ؤولصتلرنده (برنیچه آولده، روس خلقی‌نك‌طرویتسه‌بیرامی وقتنده، «سیملك» جیونی بولا، تاتارچه «چیملك» دیلر. اسلاؤیان خلقی‌نك‌شول وقتده „سیمیك“ بیرامی‌بولغان، پاسخه‌ـ ارندن بهدی آطنه‌دن صوك بولغانغه کوره اسمن‌ده«سیمیك» دیب آتافانلر. دخی آلابوغا اویازنده„موناى“دیگان کراشن آولنده شول‌عادتنی کوردك‌ـ شواوق وقتده: اوزوب بارغانده فانیرغه بکرگان ایدك‌ـ شونك یورط خواجه‌سندن صورادق: „سزنك یوکون بیرام‌منی‌ـ یاشلر بیلك کیونـگانلر“ دیب.ـ «تاتار چاغندن قالغان ایسکی زیارت بارده‌ـ شونده آش‌بلان چقغان ایدوك، آنی بز «سیمیت» دیب ایته‌مز دیدی. اسلاؤیان عادتلری وسوزلری بو خلق‌نك اسلاؤیان طائفه‌سی بلان قاتشوب یورگانلکدن کیلگاندر، بلغارلر ایسه اسلاؤیانلر بلان قاتشوب

بیك سوداقیلغانلر. (۱) چواشلردەدە سیمك بیرامی بولا، آلاردە زیارت اوستینه آش بلان چغالر.

دخی قزان تاتارلرندە کوچمەلی خلق عادتلری بردە قالماغان، بیك قدیم زمانلردن بیرلی مدنیتلی بولوب کیلگانلکلری بلنه، یعنی ۱۳، ۱٤ نچی عصرلردەغنه کیلگان صحراوی تاتار طائفەسی توگل ایکانلکلرینه کوب دلیللر بار، حتی آول اسملرینڭ دە بعضلری مدنیتگه تعلقلیلری، بار، مثلا «سابانچی، اندرچی» اسملی

(۱) سیمیک وقتنده بیرام ایتوب اولك‌ارنی ایسکه توشرو اوچون زیارت اوستینه آش بلان چغو بو ولایتلردەگی غیر طائفەلردەدە بار مثلا چواشلردە، پیرملکلردە، پرافیسور اسمیرنوف خبر نچه پیرملکلر یلده بر مرتبه (سیمیك وقتنده) زیارت اوستینه بلروب قبر اوستنده میتنڭ آغزی طوغریسنده چوقر قازب صرا صالالر ایکان هم شونده «اچ‌اچ» دیب ایتوب طورالر ایمش. چواشلر حقندەدە شول روشدوك قبر اوستینه تورلو آش وصرا صالالر ایکان دیب ایشتکانمز بار.

قریه‌لرنڭ ایگون ایگوچیلر طرفندن
قورلغانلغی بلنه. «صاتمش : صاتمش؛
صاتلغان» اسملی قریه‌لر اوّلده سودا
قیلوچیلر طرفندن قورلغاندر. غیر
ترکی طائفه‌لرنده (مثلا باشقرد، میشر،
نوغای‌لرده) کوچمه‌لی خلق عادتلری
کوب هم بعض آول اسملرندن‌ده
اوّلده صحراوی خلق ایکانلکلری بلنه.
چیت مملکتلردن کیلوب شرقی روسیه
ده سیاحت قلغان محررلرنڭ کوبسی
قزان تاتارلری نڭ اصلی بلغار دیلر،
مثلا ۱۸۴۳ نچی یلده بتون روسیه نی
یوروب چققان گیرمانیه سیاحی «بارون
گا کستاوزین» بوروشده یازغان :
«قزان‌تاتارلری بخشی نسلدن (یعنی
معرفتلی خلق‌لر جمله‌سندن‌در) ، آلار
بلغارلرنڭ نسل‌لری، بابالرندن، صوڭ
سودا کسبینه وارث بولغانلر» دیو(۱)

۱) گاستاوزین نڭ سوزلری شول

*) Казанскіе татары принадлежатъ къ благороднымъ народамъ, они суть прямые потомки древнихъ Булгаръ, унаслѣдовали отъ своихъ предковъ торговлю.

١٧ نچی عصر اولنده روسیه‌ده سیاحت قیلغان انگلچان محرری „آلبیاری" ١٦٣٦ نچی یلده قزانغه کیلگان بوتاتارلر حقنده اولده کوب یعنی خبرلر یازغان بزنڭ، طنمزچه‌ده بلغارلرنڭ دینی، کسبی، تلی، وعادتلری بارچه‌سی‌ده قزان تاتارلرنڭ تابلا، آلار بلغارلر طورغان اورنلرغه وآلاردن قالغان آثارعتیقه‌لرگا بارچه سینه‌ده خواجه بولغانلر، هم آثار عتیقه‌لرنی مقدس ساناب بیك صاقلیلر، بلغارلر حقنده کوبراك خبرلر آلارده تابلا.

دخی بو زمانده دونای صوی بوینده «بلغار» اسمنده بر اسلاڤیان طائفه‌سی بار، تاریخی خبرلر بوینچه آلار ٤ نچی عصرده (میلادیه‌دن ٣٧٠ نچی یللر چاماسنده) آزیه صحرالرندن یاڤروپاغه کوچکان هون (غونی) طائفه‌سی‌نڭ مجموعندن قاچوب صحرادن صحراغه کوچوب دونای صوی بوینه

باروب اورناشقانلر، آنده تورلو
اسلاوْیان طائفه‌لرینه قوشلوب آلار
بلان برگا یونانلردن خرستیانلکنی
قبول ایتکانلر، پولشه ولیتوْا
تاتارلوی مثالنده، اوز تل‌لرون
اونطوب اسلاوْیانچه سویله‌شه باشلا-
غانلر. حاضرده آرخیفلرده تابلغان تار-
یخی اثرلردن تللری‌نڭ اوّلده ترکیچه
بولغانلغی بلنه، بعض قریه‌لری‌نڭ
اسملری‌ده بزنڭ قزان ولایتنده‌گی
تاتار آول‌لری‌نڭ اسملرینه اوخشاغا-
ن دیلر. روسیه‌نڭ بیسسارابیه گو-
بیرناسنداغی بلغارلر حقنده اوقغانمز
بار — آلار حاضرده یاز کونلرنده
بزنڭ قزان تاتارلری کبی صبان
طویلری یاسیلر ایکان، بو عادت
کوچمه‌لی خلق‌لرده یوق چونکه
آلار صاپان کشی‌سی توگل. صابان‌طویی
قزان تاتارلری‌نڭ بیک ایسکی‌دن
قالغان عادتلرندن‌در.

دورت بیش یل مقدم « اقدام »
گزیته‌سی‌نك محرری « زهدی بی »
دیگان کمسه‌نی کوروب آندن بلغارلو
حقنده تورلو خبرلو صورامدق. آنك
سویلاونچه بلغارلوده عثمانلی شیوه‌سنك
بولماغان یات تورك سوزلری بار
ایمش، برنیچه تورلوسن ایتکان ایدی.
یازوب آلورغه خاطرمزگه کیلمگان:
جمله‌دن برسی شول: بلغار بالالری‌اوز
آرا صوغشقانده بر برسینه قارشو
« کرش - کرش» دیب طوتونالر
ایمش. بوقزان شیوه‌سنچه «کرشمك»
دیگان سوزدن آلنغان بولسه کراك.
دخی بو کونده کافکاز ولایتی نك
تیرسکی‌اوبلستنده (نالچیك آکروگی)،
ایلبروس تاوینه یاقین اورنلرده غی
تاو آرالرنده «بالقار» اسمنده بر ترکی
طائفه‌سی بار، تل‌لری بزنك قزان
شیوه‌سینه برنیچه اوخشاغان، مگر بر
آز «آسیتین» طائفه‌سی‌نك اثری بو-
لغان ایمش. بو خلق بیك ایسکی

زمانلردن بیرلی شونده. طورغان آیرم برترکی طائفه‌سی ایکان. بیك بیوك طاولر آراسنده‌غی صحراارده طورغانلقدن غیر طائفه‌لرگه برده قاطشماغانلر هم عادتلری وتل‌لری‌ده آرتوق اوزگارماگان دیلر، بارسی ۵۸ قریه‌ده یکرمی‌مك چاماسنده، آول اسملرندن بعض‌لری شولار: قاشقاتاو، قوسنارات، داود، قوچقار-تاش، الوغ قامق، کچی قامق، ایل جورطی، قزل کوز، اورس‌بیه وغیرلر. اوزلری‌نك ایسکی‌دن کیلگان خبرنچه-بو خلق اوّلده کافکاز ولایتی‌نك شمال طرفنده‌غی صحر الرده (حاضرگی استاوروپل گوبیرناسنده) طورغان ایمش آندن «قاباردا» طائفه‌سندن قاچوب‌بیوك تاو آرالرنده‌غی یلغه بویلرینه کروب اورناشقانلر ایمش. آرالرنده بی‌لری بار ایکان (۱) آلارنی «تاوبی» دیب یورتسه‌لر،

---

۱) قزان تاتارلری‌نگده اوّلده بی‌لری بولغان، مثلا بوروشلی تل‌لرنده مقال‌لر بار: بیرگان بی‌که یاراغان، بیرمگان بی‌که یاراغان بی بولماغان بی بولسه منماگان تاونگ باشنه قالدرماس‌ه دیلر

آلار اوّلده کنازلری بولغانلر ایمش.
بولارنڭ فامیلیه‌لری شولای: شاقمانوف،
کوچوکوف، بالقاروقوف، اورسبییوف،
بارسبییوف، بالقارلر قوناقنی بیك حرمت
ایتوچان خلق، هر ایوده بر مخصوص
قوناق بولمه‌سی بار ایکان. اوز آرا
بیك اتفاقلی خلق. آرالرنده بر ده
خیرچی یوق ایمش. اوزلری توسده،
ماطور، ساچلری و کوزلری قارا،
اوزون بویلی وقوّتلی خلق. طوی
عادتلری قزان ولایتنده‌گی تاتارلرنقی
کبی، قزنی اورلاب هم‌چغارب آلوده
عادت ایکان، اوزلری مدنیتلی خلق،
قریه‌لرده طورالر، ایولری نڭ استینا-
لرینه صوغش قورالی وآت ازبرویلری
تاراتب قویالر، کسبلری مال آسراو
(آت، صییر، صارق)، بیك کوبسی‌نڭ
زور - زور صارق کتولری بار،
بعض‌لرینڭ برنیچه مڭار باش بولا،
کتولرنی یرتقوچی‌جانوارلردن وتورلو
آورولردن صاقلاو اوچون کوبراك

کلام شریف اوقیلر دیب یازالر. آتلارینه تامغه (تاۋرا) صالالر، تامغه لری بلغار تامغالرینه بیك اوخشاغان. (١) هوا صالقنراق بولغانلقدن ایگن‌نی آزراق ساچەلر، اولن یازغی ایگن‌گنه: بغدای، صولی، آرپا، برانگی کوکورون.

IV

بلغار مملکتی‌نك قای زمانده باشلانغانلغی تعیین معلوم توگل، اما خلقی، اوّلده اورال تاولری‌نك جنوب طرفنده (یوژنی اورالده) طورغان دیب خبرلر بار، میلادیه‌نك ایکنچی عصرنده ر نولوعسی ۋولگا بوینه کوچکان ایمش، قالغانلری ٤ نچی عصرده (٢) هون طائفه‌سی‌نك هجومندن قورقب دنیپر بلان دونای صوی آراسینه باروب اورناشقانلر، آندن ٧ نچی عصر آخرنده دونای‌نك آرغی یاغینه کوچوب تورلی اسلاۋیان طائفه‌لرینه

---

١) تامغه‌لری‌نڭ بر نیچه تورلی‌سن بلغارتامغه‌لری بلان برگه صوگنده کورساتلور.

٢) ٣٧٠ نچی یل‌لرده

قاتشوب کیتکانلر. ٥ نچی عصر محرر-
لرندن أرمن مؤرخی «موسی خار-
ینسکی» نڭ خبرنچه بلغارلر میلادیه‌دن
ده ایکی یوز ییل مقدم ڤولگا
بوینده بولغانلر ایمش.

روس وقایع نامه‌لرنده (یعنی
لیتوپیس‌لرده) بلغارلر حقنده اوّلگی
خبرلر ۹۱۳ نچی ییلده‌غنه باشلانا. آنده
آلارنی «آق بلغارلر، ایرکن بلغارلر»
دیب یازلغان، چونکه دونای بوینه
کوچکانلری هون طائفه‌سینه تابع بولغا-
نلر. یونانلر آلارنڭ ولایتن «قاره
بلغار» دیب آتاغانلر، ایدل بوینده-
غیلرنی «الوغ بلغارلر» دیب یور-
تکانلر. روس لیتوپیس‌لرنده بلغارلرنی
دورت - بیش صنف‌غه بولگان:

۱) ڤولگا بلغارلری، ۲) نقراط
بلغارلری ۳) تمتوزی، ٤) چیرمشان
بلغارلری، ٥) بخر خزر بلغارلری(۳)

۲ یاکه کموش بلغارلری
۳) - خوالیسی،

یاکه توبانگی بلغارلر.

اوننچی عصر مؤرخی ـ ابن داستة خبرنچه ۋولگا بویندا‌غی بلغارلر اوچ صنف‌غه بولنگانلر ایمش: ۱) بر صولاء ۲) اسغل، ۳) بلغار، عربلر بولارنی «أچده‌گی بلغارلر» دیب یورتکانلر. کافکاز تاولری آراسنده‌غی «بالقار» طائفه‌سی شول توبانگی بلغارلرنڭ بر نوع‌سی بولسه کراك. «نقراط بلغارلری» نڭ نسل‌لری ۋیاتکه گوبیرناسی‌نڭ أسلوبودسکوی اویازـ ده‌گی نوقراط مسلمانلری بولمق کراك. بولار حقنده قزان‌مخبری‌نڭ ۱۰٦نچی نومرنده مخصوص بر مقاله‌ده یازلغان ایدی.

بلغار مملکتی نڭ چیکلری، شهرلری، مملکت نڭ پای تحت‌شهری، هم آنڭ قورولوی حقنده غی خبرلر.

V.

بلغار مملکتی‌نڭ چیکلری(۱) تعیین معلوم توگل، اما اوقا، ۋیاتکه، کاما

---

۱) یعنی گرانیتسه‌لری

صوارندن اورال تاولرینه قدر، دون صوی‌نڭ دیڭزگا قوشلغان یرینه قدر هم بحر خزرگه قدر صوزلغانلغی معلومدر. ۱۲۳۷ نچی یلده (تاتارلر آزیه صحرالرندن کوچوب کیلگان وقتده) اورال صوی بوینده بلغارلرنڭ صاقچی عسکرلری بولغان بلغار دولتی نڭ مرکزی (۲) حاضرگی قزان گوبیرناسی ایکان، آنده کوب شهرلری بولغان ابن فضلان خبری بلان روس ایتوپیس‌لرندن هر ولایت‌نڭ اوزینه مخصوص أمیری بولغانلق آڭلانادر. الوغ پادشاه‌لری برگنه بولوب اداره‌اری حاضرگی گیرمانیه مثالنده بولغان ایمش. مملکتی‌نڭ پای تحت شهری ده «بلغار» اسمنده، قزاندن ۱۲۳ چاقرم یرده، اسپاس اویازدنده، ایدل دن بیش - آلطی چاقرم چیتده راك، اوّلده ایدل صوی شونڭ یانندان آغوب صوڭدن کوچکان دیلر، حا-

---

۲) — اورتالغی

ضردہ بلغار شهری نڭ اورننده شولوق اسمده برزور روس آولی بار.

شهر بلغاردن ٤٠ چاقرم يسرده جنوب طرفينه تابا (قزان وسامار گوبيرنالری قوشلغان اورنده) «صوار» اسمنده دخی برزور شهر بولغان. آنده ياصالغان آقچه‌لر تابلغانی بار، بوايکی شهرده بارسی اون ملڭ قدر ايو يولغان ايمش. «صوار» شهری‌نڭ اورننده حاضرده شولوق اسمده (روسچه کوزنچيخه ديلر) برزور روس‌آولی بار. شهر بلغاردن اون بيش چاقرم قدر يرده ايدل‌نڭ ايکنچی ياغنده «آشلی» شهری بولغان، حاضرده شونڭ اورننده «کيريلسکی» اسمنده بر روس‌آولی بار، حاضرگی چيستای اويازنده بلغارلرنڭ ايکی شهری بولغان: برسی «بولار»، آنڭ اورننده (پريگورودبيلارسکی اسمنده) برروس آولی، ايکنچيسی «ژوکوتين»، چيستای‌دن آلطی چاقرم يرده شولوق اسمده

بر روس آولی بار ، حاضرگی لایش.
اویازنده (کاما بوینده) „ قشان “
شهری بولغان. چیستای اویازدنده
ـ « طوبلغی تاوی » قلعه‌سی بولغان،
آنڭ اورننده شولوق اسمده بر زور
مسلمان آولی، روسچه «نیکیتکینا»
دیلر، „ نیژنی ناوگورد “ اورننده
بلغارلرنڭ « ابراهیم قلعه » اسمنده بر
شهرلری بولغان، روس لیتوپس
لرنده « براخیموف » دیب یازلغان.
وبولاردن غیرده کوب شهرلری
بولغان، مگر بعضلری‌نڭ اورنلری
معلوم توگل، مثلا طوخچین، صبا کول،
چالماطی، کیرمنچوك شهرلری کبی،
کیلاچك زماننڭ مؤرخلری بلکه
آلارنڭده اورنلرون بلورلر.
دشمان هجومندن صاقلانو اوچون
بلغار شهرلرون اورقازب ایلاندر-
لگان، یعنی طشقی یاقدن تیراث چوقر
قازب آندن چقغان طوپراقنی اچکی
یاقغه اویوب بارلغان، شونی روسچه

« ۋال » دیب ایتوله. اول وقتده البته
طوپلر بولماغان، شونلقدن ۋال آرتینه
قاچوب اوق آطوب یاطوچی عسکرگا
آچـق یردن قارشو کیلوده چیتن
بولغاندر. شهرنی احاطه قلـو اوچون
قازلغان چوقرلرنك بعضلرندن صـو
یورتلـگان. یعنی یافنده‌غی یلغه‌دن یا که
کولدن آلارغه صو یبرلـگان. بـو
روشلی احاطه قلغان شهرلرنی صوغشوب
آلو اوچون اوّل صوغه توشوب، آندن
او ٭ثالنده اویولـگان ۋال اوستینـه
-منارگه کراك بولغان.

ضورراق شهرلرنك تیره‌سنده‌گی
چوقرلر حاضرده طوه‌الانماغان، تیران
کوینچه طورالر، ۋاللری‌ده بیوك،
بعضلری ایکیشر قاطلی، یعنی اوّلـگی
ۋالدن ۲۰ — ۳۰ سازین أچده‌راك یڭه
بر قارت قازوب شول روشدوك ۋال
یاصالغان. اگـر ده دشمان عسکری
بر چوقر بلان ۋال آرقلی اوتوب کرسه — اول
وقتده اچده‌گی‌سینه قاچوب شونـدن

آطو ممکن بولا. دشمان عسکری
همان آچق‌ده بولا، آنگا شقلانراورن
یوق. بو روشلی اورقازب ایلاند-
رگان شهرلرنڭ بر یا ایکی یرده
قابقا اورنی بولا. ۱۸۹٤ نچی یلده
آثار عتیقه جمعیتی بلغار شهری‌نڭ
خرابه‌سنده بعض اورنلرنی قازتوب
قارادی. شونده قلعه‌سی‌نڭ قاپقا او-
رنلری تابلدی. بیك زور ومحکم تا-
شلردن یاصالغان. باغانالری بلان
بوصاغه‌لری چقدی. قاپقانڭ ایکی
یاغنده سافچی‌لر طورا طورغان تاش
بنالرنڭ یردن ایکی آرشن بیوکلکده
استینالری، ایدانلری، باسقچلری،
اسکامیه روشنده یاصالغان اوطرغچلری
چقدی. بولار بارچه‌سی‌ده بیك محکم
روشده تاشدن یاصالغانلر.
دخی ضورراق شهرلرنڭ یاننده
صاقچی عسکرلر طورو اوچون کچراك
قلغه‌لری‌ده بولغان. آلارنی‌ده شول
روشده‌ك اورقازوب ایلاندرلگان،

مثلا « صوار » شهرندن اوچ - دورت چاقرم چیتده‌راك شول روشلی قلعه اورنلری بار. (١) بلغارشهرلری نك یاننده، دشمان هجومندن صاقلانب هر دایم کوزاتب طورو اوچون یاصالغان مناره‌لر بولغان. (٢) بولار کوبسنچه بیوگراك یرلرده. اورنلری حاضرده بلنوب طورا، خصوصا ایدل بویند‌ه‌غی تاولرده. قارانغو تونلرده بولارده اوت بلان سیگنال بیروشه‌لر ایکان‌ابن فضلان خبرنچه بلغارلرنك اوننچی عصرغه قدر تاشدن قورولغان قلعه‌لری بولماغان. بلغار پادشاه‌سی «المس» میلادیه‌دن ۹۲۲نچی یلده‌بغداد خلیفه‌سی مقتدربالله‌غه خط یازوب مخالف، بولغان پادشاه-

---

١) ١٨٩٤ نچی، ٩٥نچی یللرده آثار عتیقه جمعیتی نڭ قوشوی بوینچه قزان گوبیرناسی نڭ بعض اورنلرنده بلغار شهرلری نڭ اورنلرون تیکشروب یورگان ایدوك، بولارنی شول وقتده کورلدی.

٢) روسچه Сторожевая башня

لردن صاقلانو اوچون قلعه قورورغه ومسجدلر بنا قلورغه معمارلر (آرخیتیکتر لر) یبرونی صوراغان. ابو حامدالاند- لسی خبرنچه ۱۱۳۵ نچی یلده (یعنی ابوحامد بلغارغه کیلوب یورگان وقتده) بلغار شهری نك احاطه‌سی ایمن آغا- چندن قورولغان بولغان.

باشقه شهرلری نك‌ده احاطه‌لری ایمن آغاچندن یاصالغان بولسه کراك، چونکه ۱۲۲۰ نچی یلده روسلر یاندرغان «آشلی» شهری‌نك احاطه‌سی‌ده ایکی قات ایتوب ایمن آغاچندن قورولغانی معلومدر. (۱)

احاطه‌لری آغاچ بولغانلقدن بلغا- رلرنك کوب شهرلری صوغش وقتنده یاندرلغانلر، (۲) ابراهیم قلعه» نی ده

---

۱) قزان شهری نك احاطه سی ده روسلر آلغان وقتده ایمن آغاچدن بولغان ایمش.

۲) - بلکه شول سیبدندر - بلغار شهرلری نك اورنلرنده - کومر، یانغان پیالا، سویاك وتاش صاوت واتقلری بیك کوب کوروله.

۱۱۶٤ نچی یلده روسلر یاندرغانی معلومدر،

VI

بلغارلرنڭ کورشیلری.

میلادیه‌دن ۱۱۳۵ نچی یلده بلغارغه کیلوب یورگان ایسپانیه عربی «ابو حامد الاندلسی» خبرندن بلغار تیره‌سنده کوب تورلی ترکی طائفه‌لری بولغانلغی معلومدر، شولار حقنده وبو ولایتلرده‌گی بعض‌فین طائفه‌لری حقنده‌ده بر آز خبر بیرمك بولامز

حاضرگی پیرم، ۋیاتکه گوبیرنالرنده بلغار دولتندن مقدمراك باشلانغان «الوغ بیارمیه» مملکتی بولغان. آنك خلقی تورلی فین طائفه‌لرندن جیولغان آلار شمالی یاوروپاده تورلی طائفه‌لر بلان سودا قیلغانلر، مثلا ۋیچغدا، دۋینا صولری بلان آق دیڭزگه چقوب داتچان، نارمان طائفه‌لری بلان دخی کاما، ۋولگا صولری بلان کاسپیه‌دیڭزینه قدر توشوب ایران طائفه‌لری بلان‌ده سودا قیلغانلر، شول سببلی بو ولا-

يتلوده‌گی فين طائفه‌لرينك تل‌لرينه
كوب فارسی سوزلری كروب
قالغان (۱) داتچان، نارمان طائفه‌لری‌نك

(۱) مثلا چيرمشچه	باری	»	»	»	»	آدیه‌می	»	شر	»
» آرچه	مورط	نه‌ن	پیره‌س	نیم	زارنی	آدیه‌می	داور	»	»
» مونشیچه	میرده	»	»	»	سیرنه	»	»	»	نیختر
» پیرمكچه	مرط	نه‌ن	پیریس	»	»	»	»	»	»
» فارسیچه	مرد	نان	پیر	نام	زر	»	دور	شیر	دختر
» تاتارچه	كشی	ایكمك	قارت	اسم	آلتون	آدم	عمر	سوت	قز

کارابری آق دیگز بلان دۋیناصووینه کووب آندن کیتر گان مال‌لرون‌واق کیمه‌لر گه بوشاتوب بیارمیه‌نڭ تورلی ولایتلرینه‌یباره‌لر ایکان بلغارلر بیارمیه خلقی بلان زور سودا قیلغانلر، آلار آرقلی بلغارغه اورال تاولرندن تورلی معدنلر (آلتون، کموش) وتورلی جانلنك تیری‌لری کیترولگان. بیارمیه مملکتی طوزغاندن صوڭ آلارنڭ سوداسی بلغارلرغه کوچکان. حاضرده بیارمیه مملکتی‌نڭ اورنلرنده تورلی عرب، یونان وایران نرسه‌لری تابلا، مثلا تورلی آقچه‌لر، صاوتلر، قورال‌لر (۲) حاضرگی فینلاندیه‌ده‌ده کوب بلغار

---

(۲) ۱۸۹۴ نچی یلده پیتربورده ایمپیراطرسکی آرخیالاگیچسکی کامیسیه اعضاسی بارون «تیزینگاوزین» بلان سویلاشدم. شول کشی ۋیاتکه، پیرم گوبیرنالرنده آلتون، کموش‌دن یاصالغان نرسه‌لرنڭ کوب تابلوی حقنده عجبله‌نب سویله‌دی: «Что за золотой край Вятская и Пермская губерніи» کوبدن توگل گنه ۋیاتکه‌دن ایکی کوپیس کیلوب پادشاهغه بوله‌ك ایتوب یردن تابلغان کمش صاوتلر بیروب کیتدیلر، هم اوزلری‌ده یخشی بوله‌کلر آلدیلر» دیدی.

نرسه‌لری تابلادیلر.
بلغار مملکتی‌نڭ یاقننده‌غی ترکی طائفه‌لرندن برسی خزر خلقی بولغان. آلارنڭ اسملری اوّل مرتبه ۷ نچی عصرده کوره باشلاب‌اورنلری کاسپیه وقره دیڭز بویلارنده‌غی صحرالرده (دنیپردن ۋولگاغه قدر) بولغان الوغ پادشاه‌لری حاضرگی استرخان اورننك بولغان «اتل» شهرنده طورغان. پادشاه‌لری یهود دیننده، خلقی‌نڭ بعض صنفی یهودیلر، بعض‌لری مسلمانلر، وبعض‌لری نصاری‌لرده بولغان ایمش. اتل شهرنده اون مڭ قدر مسلمان بولوب ۳۰ لاب مسجدلری‌ده بولغان ایکان. خزرلر بلان بلغارلر کوبرەك وقتده تاتو بولوب سودا قیلغانلر، بعض وقتلرده صوغش قیلغانلری معلومدر. ۹۲۲ نچی یلده بغداددن‌یبرلگان عرب ایلچی‌لری اتل شهرنده بولغانلر، ابن فضلان حزرلر حقنده کوب قزقلی خبرلر یازغان. حزرلر نڭ بوز مانده‌غی

نسل‌لری قریم‌ده‌غی قارایم یهودیلری ایمش. چونکه آلارنڭ تل‌لری‌ده‌ترکیچه، توسلری‌ده راڤینیستلرغه اوخشاماغان هم عادتلری‌ده باشقه ایمش.

ایکنچی‌سی بر طاس طائفه‌سی، آلار ڤولگانڭ اوڭ یاغنده بلغارلر بلان، خزرلر آراسنده طورغانلر، خزرلردن ١٥ کونلك یرده بلغارلردن اوچ کونلك یرده عرب مورخلری‌نڭ خبرنچه بر طاسلر مسلمان‌بولغانلرایمش، مسجد جامع‌لری بولغانلغی‌ده معلوم، اوزلری خزر پادشاه‌سینه‌تابع بولغانلر، اوز آرالرندن مخصوص رئیسلری بولماغان، مگر هر محله‌ده بریا ایکی قارتلری بولوب نزاع‌لری بولغانده شولارنڭ حکمینه کیله‌لر ایکان. خزر پادشاسی بر طاسلردن اون‌مڭ آطلی عسکر آلوب طورغان یرلری‌نڭ کوبراك اورنلری اورمانلق بولغانلقدن چیکلاوك، جانڭ‌تیری‌لری، کوب بولغان، خصوصا بر نوع قزل توسلی

تواـکی تیرسی بلان تیین، قوندز
تیری‌لرن کوب صاتالر ایکان ، دخی
آلارده بال بیك کوب بولا ایکان هم
ایگنلری‌ده بولغان . بر طاسلرنك بو
زماندەغی نسل‌لری چواشلر بولسه
کیره‌ك ، چونکه ۱۵۵۱ نچی یلده بر
طاس اسمی بتوب آلار اورنینه چواش
ایسمی ایشتوله باشلاغان ، آندن مقدم
چواش‌لرنك اسمی ایشتولگان یوق ، قزان
گوبیرناسینه چواشلر ۱۳ نچی عصرده‌غنه
کیلگانلر (یعنی تاتارلر کیلگان وقتده)
حاضرگی قزان گوبیرناسنده بور طاس
اسمنده ۱۷- آول بار ایمش ، شولارنك
کوبسنده چواشلر طورالر ، او چوسنك گنه
تاتـــارلر ، آلارده چواشدن مسلمـــان
بولغانلردر : بر طاس اسمنده‌گی آول‌لر
بارده ژولگانك تــاو یاغنده ، دخی
اوفا گوبیرناسی‌نك باشقرد آراسنده‌ده
برطاس اسمنك برنیچه چواش آول‌لری
بار ، چواشلرنك اوّلده مسلمان بولغاـ

نلقلری بیك بلنه، لکن آلارده، یهود پادشاه‌لرینه تابع بولغـانلقدن، دین اسلام بیك قوتلی بولمـاغاندر. شول سببـلی کوبسی ایسکی‌دن کیلگان مجوس عادتلرون تاشلامـاینچه روسلر قولینه کرگانچه ایکی آزاده‌غنه طور-غانلر، بلغارلرغه یاقنراق بولغـانلری آلار بلان بتونلای قاطشوب کیتکانلر،
شول سببلی حاضرده بعض مسلمـان آول‌لری‌نك اسملری چواشچه ایکانی‌بلنه
اوچونچی‌سی باشقرد طـائفه‌سی. آلارنك اصل وطنلری حاضرگی آرینبور، اوفی گوبیرنـالرینك اورال تاولرینه یاقنراق اورنلرنده بولغان، اوزلرینه مخصوص مملکتلری بولماغـانلقدن بلغارلرغه تابع بولغانلر، ابن فضلان کیلگان زمـانلرده (یعنی ۹۲۲نچی، یلده) بارچه‌لری ده مجوسلر ایکان ابن فضلان بولارنك مجوس عادتلرندن ونجسالکلرندن بیك شـکایت ایتوب

یازغان، مثلاً کیوملرندن بتلرن طوتوب-
تشلری بلان چاینیلر ایکان، اون ایکی
معبودلری (یعنی رب‌لری) بار دیگان
بعض‌لری یلانلرغه، بعض‌لری بالق‌غه،
حتی بعضی‌لری آدم‌نك عورتینه قلـلق
قلوچیلرده بار دیگان، آرالرندن برسی
شول عـرب ایلچی‌لری‌نك خدمتنـده
بولوب آلارنك اثری بـلان، مسلمان
بولغان، ابن فضلان ترجمان آرقـلی
صوراشقان بوروشده قللق قلولرندن،
بزشوندن یاراتلغانمز دیب جواب بیور-
گانلر. عرب مؤرخلری‌نك اثرلرنده
باشقردلر حقنده کوب قزقلی خبرلر
بار، صوڭندن بلغارلرنك اثری بـلان
بارده مسلمان بولغانلر.
بلغارلرغه کورشی بولغان طائفه‌لردن
برسی روسلردر. آلار تاتو وقتده
بلغارلر بلان سودا قلغانلر، اما کو-
براك وقتده صوغشوب طورغانلر، اونچی
عصر مؤرخی ابن دسته خبرنچه ژولـگا

بوینده طورا تورغان روسلرنك کوبسی اوزلری‌نك سودا مال‌لرون بلغارغه کیتروب صاتالر ایکان، مثلا صوصار، آص، تین وبولاردن غیر جاننك‌لرنك تیری‌لرون. بلغار شهرلری‌نك اورنلرنده بارماق روشنده یاصالغان کموش کبسا-کلری تابلا، اولچاولری ۲۲ مثقال آورلغنده. بولار روسلرنك بر صوملق آقچه‌لری ایمش.

ایکی باشی‌ده کیسلمش بولغانلقدن «روبل» دیب یورتکانلر (۲) بو روشلی روس آقچه‌لری بلغارلرغه البته سودا بلان کرگاندر.

میلادیه‌دن ۱۰۲٤ نچی یلده روسیه‌نك «سوزدال» ولایتنده آچلق بولغانلقدن خلق آراسنده فتنه چقغاچ بلغا-

---

۲) اول زمانلرده روسلرنك توکار-ه‌ك آقچه‌لری بولماغان. آلارنی صوگندن تاتارلردن کوروب کنه یاصی باشلاغانلر هم تاتارچه تنکا دیگان سوزنی اوزگا-رتب «دنگا» دیب یورته باشلاغانلر.

رلر روسلرغه کوب آشلق یبرگانلر دخی ۱۲۲۹ نچی یلده بتون روسیه یرنده آچلق بولب بلغارلر ۋولگا، اوقا صولری بلان باروب بارچه روس قالالرینه آشلق ایلتوب صاتقانلر.

روس کنازی «آندری با گولیبسکی» بنا قورو اوچون حاجت بولغان تاش، آغاچ کبی اسبابلرنی کوبراك بلغارلردن آلغان ایمش(۳) ۱۰۰۶ نچی یلده بلغارلر روسلرنك ایدل، اوقا صولری بوینده‌غی شهرلرنده سودا قلورغه آلاردن رخصت صوراغانلری معلومدر. ابن فضلان اتل شهرنده سودا بلان کیلگان روسلرنی بیك کوب کورگان هم آلار بلان ترجمان آرقلی سویلاشکان. ابن فضلان آلار حقنده کوب

---

۳) مثلا ۋلادیمر قالاسنده صوبور کنیسه‌سون صالغانده تاشنی بلغاردن تاشغانلر ایمش

قزقلی خبرلر یازغان، لکن آنی بو نده سویلاو ممکن توگل.

عرب مؤرخلری‌نڭ خبرنچه بلغارلردن اوچ آیلق یرده، شمال طرفنده «ۋیسو» دیگان خلق بولغان. بلغارلر آلارغه اوزلری‌نڭ سودا مال‌لرون ایلتوب صاتالر ایکان، لکن سودا قلمشولری شول روشده‌گنه بولغان: بلغار صاتوچیلری آلارنڭ یرینه تاوارلرون ایلتوب بر مخصوص اورنغه قویب اوزلری کیته‌لر ایکان. آلار کیتکاچ «ۋیسو» اهلی کیلوب اول تاوارلرنی قاراب اوخشاغاننی آلوب آنڭ اورنینه اوز تاوارلرن قویب کیتکانلر، آلاردن صوڭ ینه بلغارلر کیلوب آلشدرغان مال‌لرنی آلوب قایتوب کیته‌لر ایکان: اگرده بلغارلر قویب کیتکان نرسه‌لرنی اوخشاتماسه‌لر — آنی آلماینچه قالدروب هم اوز نرسه‌لرن‌ده قویماینچه کیته‌لر

ایکان. شولای ایتوب صاتوچی بلان آلوچی بر برسن کورماینچه سودا قلغانلر. یاقوت‌الحموی خبرنچه بو روشلی سودا قلو آفریقه‌ده سودان طائفه‌لرنده‌ده بار ایمش.

بلغارلر «ۋیسو» اهل‌لردن اوز شهرلرینه کرتمیلر ایکان، آلار کرگاچ هوا اوزگارب صالقن بولا، حیوانلر هلاك بولا وایگنلر بوزولا» دیو.

بلغارلرده سودا، صناعت وزراعت کسبلری یورط حیوانلری آصراو، بال قورتی تربیه قلو، آشاملق اچملك لری.

VII.

بلغار خلقی‌نڭ کسبی شهرلرده سودا وصناعت، قریه‌لرده زراعت، یورط خیوانلری آسراو، بال قورطی تربیه قلو بولغان. شرق مؤرخلری‌نڭ خبر ندن ویردن تابلغان آثار عتیقه‌لردن بلغارلرده بوکسبلرنڭ بیك یخشی رو- شده بولغانلغی کوره. بلغارلر مدنیت،

معرفت وسودا جهتندن بتون یاۋروپاده برنچی خلق بولب ژولگا، کاما، اوفا صولری بوینک تورلی فین، اسلاۋیان طائفه‌لری . بلان ، آزیه‌ده تـرکی ، ارمن، یونان، ایران وعرب طائفه‌لری بلان زور سودا قلغانلر. (۱) حتی قتای وهندستان خلقی بلان‌ده اش قلغانلر ایمش . بوطائفه‌لرنک سودا کیمه‌لری هر وقت الوغ بلغار شهرینه کیلوب طورغانلری معلومدر. (۲) حاضرده‌بلغار شهرلری‌نک اورنلرنده شولارنک (خصوصا بغداد عربلری‌نک) بیك کوب تورلی

---

۱) اسلاۋیان شهرلرندن خصوصا ناۋگورود بلان کییف ده ، ژولگا بویندەخرلر ایلان اورتاآزیه ده سمرقند وخوارزم خلقی بلان بیك سودا قلغانلر ۱۲ نچی عصر مؤرخی ابو حامدالاندلسی خبرنچه بلغار بلان خوارزم آراسنده اوزلوکسزکرا وانلر یوروب طورغان ایمش .

۲) ابن دسته خبرنچه - چ.ت مملکت مسلمانلری نگ سودا کیمه لرندن عشر آلا لر ایکان .

نرسه‌لری وآقچه‌لری تابلا. ارمنچه یازلغان قبر تاشلرون بلغار شهری نك خرابه‌سنده اوزمزده کورگانمز بار، شونده «گریچسکی پالاتا» اسمنده بر بناده بار، سودانك کیفیتی تورلی طائفه‌لر بلان تورلیچه بولغان: معرفتده توبانراك درجه‌ده‌گی طائفه‌لر بلان مالنی مالغه آلشدرب سودا قلغانلر، مثلا ۋیسو یورا طائفه‌لری کبی، مدنیتلی ومعرفتلیراك طائفه‌لر بلان، بوزمانده‌غی کبی، مالنی آقچه‌غه آلشدرو ترتیبنچه سودا قلغانلر. ابن دسته خبرنچه بلغارلرنك اوّلده اوزآقچه‌لری بولماغان، آقچه اورنینه تیین وصوصار کبی جانلك تیری‌لری یورتلگان. آق وتوگاراك تنکالر آلشو برابرینه اسلام دولتلرندن کیترلگان ایمش. بر صوصار تیرسی ایکی درهم یارمغه یورتلگان. ابن فضلان کیلگان وقتلرده اوزلری نك آقچه‌لری بولغان. بلغار پادشاهسی هم آنك اصحابلری عرب ایلچیلرینك اوستینه کموش تنکالر ساچکانلر،

یردن تابلغان بلغار آقچەلری نـنك اوننچی عصردن مقدم یاسالغانـلری کورلگان یوق، یعنی ١٠ نچی عصردن صوڭغی‌لری‌غنه تابلا . چیت مملکتلرنڭ آقچەلری بلغارلرنڭ اوز آقچەلری بولماغان زمانلردەده یورتلگانلر . مثلا عرب وایران پادشاه‌لری‌نك آقچەلری. اون برنچی عصرده یاسالغان قتای آقچەلری‌ده تابلا بلغار لر نڭسوداماللری‌بو، نرسەلر بولغان: آص، صوصار، تلکی قویان، صو جفاری کبی جاننك تیرلری، بلغار، ساوری، سختیان کونلری. چپتا (قامش نمازلق) بالق مایی (١)، بالق جیلمی- مامنت تشلری (٢) یورط خیوانـلری (آت، صغر،

---

١) ابن فضلان ایتەدر: بلغارلرده بالق مایدن باشقه مای یوق. آلار آنی زیتون مایی وسیمسیم مایی اورنینه طوتالار، آلار شول سببلی ابسلی بولالر دیو.

٢) ابو حامدالاندلسی ایتەدر: بلغارلر فیل سویاگینه اوخشاشلی یردن تابلغان الوغ خیوان تشلرون خوارزمغه ایلتوب بیك قیمت بهاغه صاتالار، خوارزم خلقی بو قارکبی آق ومحکم سویاکلردن تاراقلر، صاوتلر وشیر نرسەلر یاصیلر دیو.

صارق). چیکلاوك (٣) قاین آغاچی، صوغش قـورالی (اوق، قـلچ، (٤) سونگو). صوغش کیومی (کـوبه، قالقان). الوغ بلغار شهری‌نك خرابه سنده « آغا بازار» دیب یورتله‌طور غان بر اورن بار. شونده زور یار- مونکا بولغان ایمش.

بلغار خلقی هنر وصناعت جهتندن ده بو ولایتارده‌گی عیر طائفه لرنك بارچه‌سندن‌ده اوستون بولغان. بلغار شهرلری‌نك خرابه‌لرنده تابلعان آثار عتیقه‌لرنك نزاکت ونفیس‌لکینه‌یاۋر- وپانك ایك معرفتلی دولتلرندن کیلگان سیاحلرده حیران وتعجب ایـته‌لر هم شول نرسه‌لرنی قیمت بـهاغه آلوب کیته‌لر. شهر اورنلرنده آلتون،

٣) اورتا آزیه‌ده بو ولایتلردن ایـلتکان چیکلاوکنی حاضرده «کوزی بلغار» دیب یورته‌لر ایمش.

٤) زکریا بن محمدالقزوینی ایته‌در: بلغار اهلی اسلام دولتلرندن قلچلر کیتروب‌ویسو، یورا اهل‌لرینه صـاتـالر دیو.

کموش ، باقر ، تیمر ، برونزا ، سو-
یاك ، پیالا ، فارفور ، آحاق ، فیروزه
وغیرلردن یاسالغان کوب تورلی نرسه‌لر
تابلا ، شولارنك بعض‌اری محکم
وگوزال روشده یاسالغانلقدن حتی
بو زمانده‌غی هنر ایه‌لرینه‌ده اورناك
(کوچرگچ) ایتوب طوتارلقلری بار.
۱۸۸٦نچی یلك قزانك صناعت وقریه
ادارهٔ بیتیه‌سینه مخصوص ۋیستافکا
بولدی،شونك ادارمسی طرفندن باصد-
رلغان کتابنده بلغارلرنك هنر وصناعتی حقنده
بوروشلی سوزلر یازلغان : « بو خلق
نك هنر وصناعتی یوغاری درجه‌ده
بولغان ، بزنك هنر ایه‌لرمزگا بولا-
ردن کوب نرسه‌نی اویرانرگا ممکن
بولور ایدی ، لکن حاضرده آلارنك
گوزال روشده یاصالغان نرسه‌لرینه
قاراب قزغه‌ب‌قنه فالورغه طوغری
کیله ».

بلغارلر اوّلده صحراوی خلق بولغا-
نلقدن جای کوننده چادرلرده طوروب

قشری کوننده‌گنه آغاج بنالرده طورغانلر
ابو حامد الاندلسی خبر نچه بنالری
نارات آغاچندن بولوب . شهر احاطه‌-
لری (کریپستلری) ایمن آغاچندن
یاصالغان ایمش . ابن فضلان کیلگان
زمانلرده آغاج بنالرنی بو زماندغی
کبی بورالاب یاصلغانلر بولسه کراک .
چونکه آغاچلرنی برسی اوستینه برسن
منه‌روب آغاج چوبلر بلان بر کتماله
دیگان . ۹۲۱ نچی یلده بلغار پادشاهسی
تاش مسجدلر وشهر احاطه‌لرون تا-
شدن قورو اوچون بغداددن معمارلر
(اوستالر) چاقرغان . شوندان صوك
بلغار شهرلرنده تاش بنالر بولا باشلا-
غان . سالوع بلغار شهری‌نیڭ (اورننده
قالغان تاش بنالرنڭ روشی وبعض
نقشلر (آرنامینت‌لری) بغداد هربلر
ی‌نڭ بنالرینه بیك اوخشاغان ایمش .
شول سببلی آرخیتکتورانی (معمارلکنی)
هربلردن آلغانلردر دیب گمان ایتوله .
بلغار زیارتلرنده بیك یخشی روشد .

یازلغان زور ومحکم تاشلر بار، بعض‌لری خط کوفی، بعض‌لری ثلثی بلان یازلغان. بو تاشلرنك یازولری ونقش‌لری‌ده کوبسنچه بر روشلی بولغانلقدن بلغارلرنك قبر تاشلری یازو اوچون‌ده مخصوص اصتالری بولغاندر هم شولار تورلی ولایتلرده یازوب یورگانلردر دیب گمان ایتوله. (۱) عجب بلغار تاشلری‌نك یازولری کوبسنچه بو زمانغه قدر (یعنی ۷ — ۸ یوز یل‌لردن صوڭ‌ده) اوزگارماگان. (۲)

بلغار شهری‌نك اورننده یر آستندن

---

۱) بو تاشلرنگ یازوی کوبسنچه عربچه بولغانلقدن یازوب یوروچیلری‌ده عربلر بولماغان میکان دیب گمان ایتوله.

۲) بزنگ قزان زیارتلرنده ایکی یوز یل اچنده هیچ نرسه قالماس ایدی چونکه یوز یکرمی یل غنه مقدم تاشلاتقان ایسکی زیارتده (ایکی بیسته آراسنده) بیش-آلتی‌غنه تاش قالغان، آلارنگ‌ده یازولری تمام بتکان.

صو یورتو اوچون یاصالغان چولمك
مورجالر کوب تابلا، بر بنانك اچندگی
طوپراق هم واق تاشلرنی قازوب
چغارغانده بر نیچه مورجا تابلوب
شوندن بو بنانك اوّلده مونچه بولغا
نلغی بلندی. بو طروبالر چولمك
بواسه‌ده ـ قزل بالچق‌دن محکم روشده
یاصالوب بیك نق یاندرلغانلر هم صو
یورتو اوچون بیك یخشی (٣) بلغار
خلقنده هنر وصناعت‌نك غیر طائفه‌لردن
آرتوق بولوب بعداد عربلری‌نك اثری
بلان بولغان، چونکه بلغارده هنر
ایه‌لری اوّلده عربلر بولغان، مثلا
ابن فضلان کیلگان زمانلرده بلغار
خانی‌نك کیوم تگوچیلری‌ده بعداد
عربلری بولغان.

بلغار مملکتی‌نك اورنلرنده اوراق،
چالغی، صوقا تیمرلری کبی ایگن ایگو

٣) بزنگ زور شهرلرمزده بو زما ـ
نلرده‌غنه یاصالا طورغان ۋوداپرا ودلر
بلغارلرده مگث یل مقدم بولغان ایکان.

اوچونچی صوقلقلار بولغان اقورالری بیك کوب ایتلکلار بوندن ده بلغارلرنڭ خلقلرینڭ بیوك طبقه‌سی ایکنلکی اکتوچیلر بوله آلمغانلغی بلنه‌در. ابن دسته خبر بیروینه کوره بلغارلر ارواچیلر خلقلردن الوب اوزلری اوستیده طوقوماقلری آشلقلری: بوغدای، آرپا، تاری واغیرلر بولغان ایکنچی ۱۲ نچی عصرده یشاگان سیبرلگان عربلرنی بلغار (٦) پادشاهسی‌نڭ یاقنلری ایکمك، تاری ایت بلان قارشو آلغانلر. ابن فضلان خبرنچه بلغارلرنڭ کوبراك آشی طورغان آزقلری تاری بلان آت ایتی بولغان ایمش، مگر اوزلرنده بغدای بلان آرپاده کوب بولا دیگان. ایگن‌نی چیت مملکتلرگاده ایلتوب صاتقانلر ده ایکان، مثلا ۱۰۲۴ نچی یلده روستوفده قحطلق سوزدال ولایتنده آچلق

بولغانلقدن، خلق آراسنده فتنه چقغان، شول وقتده بلغارلر روسلرغه کوب

آشلق یبغرگانلر (۱) دخی ۹۲۲ ذالحجه ۱ نچی
یلده بتون روسیه یرلکه آچلق بولوب
بلغارلر او وقتلرگاچه صولوقی بلان
بارچه روس قالالر ینه آشلق ایلتوب
صاتقانلر. شول وقتده بلغار پادشاهسی
روس کنازی «یوری»گا بولاک
ایتوب اوتز کیمه ایگن ییرگان.
شوکار قارشو کناز «یوری» بلغارغه تورلو
پوستاو، اشطوف (چاثما)، بالق: سوم
بالغی وباشقه نفیس نرسه‌لردن یاسالغان
ذاتلر ییرگان. هرکم ایگن ایکسه
آنک فائده‌سن اوزی کنه آلا ایکان
ایگندن پادشاه‌غه بیرلە تورغان حق
بولماغان.

بلغارلرده یورط حیوانلری آسراو
زراعت کسبی بلان بردرجه‌ده بولغان
ایمش. اوّلده صحراوی خلق بولغانلقدن
خصوصا آت کوب آسراب باشقه حیوا-

---

۱) بونکه حقنده لیتوپیس‌ده بوروشلی یازلغان: «ایدل بویی بلان کوب خلق بلغارغه باروب، آندن آشاق آلوب قایتدیلر» دیو

نلرغه قاراغـانده آنی آر تغراق تربیه قلغـانلری معلومدر، ابن‌دسته حبرنچه بلغار خلقی کوبراك آتقـه آتلانب یوروچان بولغان، بغداد خلیفه‌سی‌نك ایلچیلری ۹۲۲نچی یلده بلغار پادشاه‌سی‌نك آتن زینتـلار اوچون بولاك اینوب زینتلی ایه‌رلر کیتورگانلر. ابن فضلان خبرنچه بلغـارلر پادشاه‌لرینه هـر یورطدن براوگز تیرسی بیره‌لر ایکان. امّا ابن دسته ـ پادشاه‌لرینه آتلر وبـاشقه حیوانلر بیره‌لر دیگان. (۲) آرالونـدن براوسی اویـله‌نسه (یعنی خاتون آلسه) پادشـاه آندن آتـلانب یورورلك بر آت آلا ایکان (یعنی بزنکچه ایتکانده ـ اویلانوگا مخصوص نالوك صالنغان) بلغـار شهرلری‌نك خـرابه‌لـرنـد آت صورتنده یاسالغان یوزاقلر کوب تابلا، باشقه حیوانلر صورتنده یاسالغان

---

۲) اوزلرنده یاسالغان آقچه بولماغـانلقدن آلارغه تابع بولغان طائفه‌لردن‌ده حیوان تیری‌لری جبوب آلالر ایکان.

نرسەلر کورلمی. بوندن بلغار خلقی‌نڭ
آتنی آرتق قدرلەگانلگی کورلە(۱)
ابن فضلان خبرنچە آلارنڭ کوبراك
آشی طورغان آزقلری تاری بلان
آت ایتی بولغان ایمش. گرچە اوزلرنڭ
بغدای بلان آرپا کوب بولسەدە،
بلغار پادشاەسی‌نڭ یاقنلری ۹۲۲نچی
یلدە کیلگان بغداد عربلرن ایکمك،
ایت، تاری بلان قارشو آلغانلر.
بلغار پادشاەسی اوزی‌نڭ چادرندەدە
آلارنی قوورغان ایت بلان صیلاغان.
قریە خلقی‌نڭ کسبلرندن برسی دخی
بال قورطی تربیەلاو بولغان. عرب
مؤرخلری‌نڭ خبرندن بلغارلردە بال
بیك کوب بولغانلغی معلومدر. بغداد
خلیفەسی‌نڭ ایلچی‌لردن بلغار پادشاەسی
بالدن یاصالغان «سجو» دیگان اچملك
بلان صیلاغان.

---

۱) قزان تاتارلرندەدە باشقە حیوانلرغە
قاراغاندە آت آرتوغراق حرمتلی سانالا،
کوب جرلرندە آتنی قوشوب جرلی‌لر، مثلا
آقبوز آت دیب. دخی اوّلدە قربانغە آت
چالو عادتی بولغان. آقبوز آت چالالر ایکان

[illegible] VIII [illegible]
(١) ١٠ نچی عصرده موسی ابن دمشقی خبرنچه
بلغار خلقی نڭ کیومی مسلمانلر کیومی کبی
بولغان ایمش. ابن فضلان کیلگان وقتلرده دا
بلغار پادشاه‌سی نڭ تنگوچیلری بعد ادغرا بلوتا
نمدن بولغان. ١٢ نچی عصرده امورخلی ابو حامد
الاندلسی آلارده کو بر الڭ چیکمن مثالی او
زون قتفه کیوملر کوردگان، بلغار شهرلری
نڭ اورنلرنده تورلی بیزلی الڭ توشرو
فارفوردن، پیالادن، آحق کبی قیمتلی تاشلر
دن یاصالغان کیوم تویمه‌لری کبی زینت لی
بیك کوب تابلا. دخی آلقا، بلازك،
یوزك قاپترما کبی ومو ینقه کیار
اوچون آلتوندن کموشدن یاصالغان
داتلر بیك کوب (٢) ٩٨٧ نچی یلده

١) قزان خلقی کبی بلغارلر نڭ‌ده کیومگا
بوز یلتکه اولچاوسز مان اسراف ایتکانلری کورله.
دخی بلغار شهرلری نڭ اورنلرنده قوما
رچ دن یاصالغان کچکنه کوزگی‌لر
(حصوصا واتلغان کیسا کلری) بیك کوب
تابلا. بعضلرن یانغا تاغب یورو اوچون
بر تیشیکدن تیشکان. یورو شلی کوزه
گی‌لرنڭ بولویده بلغار خلقی نڭ بیزلی
توکا رتوق احلاصلی بولغانلقینه علامتدر.
بعضلرنده عربچه بیت‌لر یازلغان بعض
لرنده البراق صورتی یاصالغان.

روس کنارنی ولادیمر بلان صوغشقانن «بلغارلر» بارده ایتوکلی بولقانلر ایمش. روسلرنڭ عسکر باشلغی «دوبرینه» ولادیمرغه صوغشده اسیر ایتکان بلغار کشیلرینه قارات ایتکان: بولار، بارده ایتوکلی، بزگا خراج. تولاماسلر، بز چاباتالیلرنی ازلارگا باریق دیو (۲) صوغشغه چقغانده اوستلرینده صوغش کیومی (کوبه) کیه‌لر ایکان.

ابن فضلان کیلگان وقتده بلغار پادشاه‌سی‌نڭ اوطرغچلری (تحت) روم المطوفی بلان قابلانغان بولغان.

ابن فضلان خبرنچه بلغارلرنڭ کوبراك آشی طورغان آزقلری تاری بلان آت ایتی بولغان ایمش. بلغار پادشاه‌سی‌نڭ باقنلری خلیفه‌نڭ ایلچیلرون ایکمك، ایت وتاری بلان قارشو آلغانلر

---

(۲) روسلر نڭ ایتوك دیگانلری چیتوك بولسه کیراك، چونکه بلغارلر اول زمانده بارچه‌سی ده مسلمان بولغانلر.

پادشاه بو هر بلرنی اوزی نك چادرنده
قوورغان ایت وبالدن یاسالغان «سجو»
دیگان اچملك بلان صیلاغان. آشنی باقر
قازانلرده پشروب هر کم اوز آلدینه
مخصوص صاوتدن آشاو عادت بولغان،
(مثلا بوز ماندهغی تاریلکالردن آشاغان
کبی)، دخی باشقرد طائفه‌سی کبك
قوناقغه صوغندره طورغان عادت بولغان.
کیلگان قوناق آرتب قالغان طعامن
اوزی بلان اویوینه آلوب کیته ایکان.
بلغار شهرلری نك اورنلرنده آش
پشره طورغان باقر قازانلر تابلا. ۹۲۲
نچی یلده کیلگان بغداد عربلرن بلغار
پادشاه‌سی شول روشده صیلاغان: پادشاه
نك آلدینه قوورلغان ایت بلان مائده
کیترلوب پادشاه شوندن پچاق بلان
کیسوب آلوب اوّل اوزی آشی باشلاب،
آندن صوك اوز قولی بلان برام - برام
قوناقلرینه برار کیساك قابدرب چققان.
شوندن صوك هرقایوسی نك اوز آلدینه
مخصوص مائده کیترلوب هر کم اوز مائده

سندن گنه آشاغان، براوده ایکنچی کشی
نك مائده‌سینه تمول سوزماغان (۱).
قالغان طعاملرون قوناقلر اوزلری بلان
آلوب کیتکانلر (۲). آشدن صوڭ پادشاه
بالدن یاسالغان اچملك صوراب آلغان،
آنی «سجو» دیب ایته‌لر ایکان.

IX

بلغار خاتونلری.

ابن فضلان خبرنچه بلغار خاتو—
نلرنده قاچو بولماغان. بغداد عربلری،
آلدنده وبلغار ولایتلری‌نڭ امیرلری
ومعتبر انلری جیولغان وقتده پادشاه-
نڭ خاتونی یاننده اوطروب طورغان،

۱) مائده پادنوس مثالنده آش یور-
ته طورغان صاوت، صحراوی خلق-
لرد، حاضرده بارایمش کوندن یاسالغان
چیتلری اوسته‌کا تابا بوگولب، جییر-
لمالی بولا.

۲) قالغان طعامنی آلوب کیتو قزان
ولایتنده‌گی تاتارلرده حاضرده بار-
خصوصا خاتون - قزده، صنفمنی آلوب
کیتیم دیلر. قزانده‌ده طویدان برارآلما
آلوب قایتالر.

بو آلارنڭ عادتلری ده ابلری بولغان
ایمش. بلغار خاتونلری صو كرگان وقتده (١)
ایرلردن برده یاشرنمایینچه آلار بلان
برلگده كرەلر ایكان. خاتونلر (٢) — قز صوغه
توشوب قوینغان وقتده ایرلردن یا-
شرونسونلر و پردەلانسونلر دیب ابن
فضلان بیك طرشوب اجتهاد بلان
ایتوب قاراغان، لكن بر سوزده كوندره
آلماغان واثر اینه آلماغان. امّا شولای
بولسه‌ده اوزلرنده زناقلو برده بولمای ایكان،
اگرده بولسه ـ زناقلو چیلرغه اولم جزاسی
بیرله ایكان. خاتون آلوچی پادشاەغه
آتلانب یورورلك بر آت بیرورگا
تیوشلی بولا ایكان. بو روشلی ناتولوك
تولاوبلكه كوب خاتون آلوغه‌ده مانع
بولغاندر. آلارنڭ كوب خاتون آلوی
حقنده بر خبرده ایشتولگان یوق. ابن
فضلان كیلگان زماننده بلغار پادشاەسی-
نڭ‌ده بر گنه خاتونی بولغانلغی معلومدر.
اما اوزلری، قزان خلقی كبی، خاتو-
نلرنی زینت ایەسی ایتوب یوردتكانلر

بولیچه کوره لك، چونکه بلغار شهرلری نك
خرابه لرنده آلتون، کموش بیزك و قیمتلی
تاشلردن یاسالغان ذاتلرنك ایك کوپیسی
خاتونلری زینتی در.

حاضرده قزان ولایتنده گی مسلما-
نلرده، خصوصا تاو یاغنده گی قزلر چقوب
کیتوا عادتی بار. قزلر آلسوب
یتکاچ کیاو گیله آتا آناسی قلبنك رضاسی دن
باشقه صورتده اوز اختیارلری ایلان اگنالری کیته ایکان.

اول بلغار و قزان دولتلرینه تابع
بولغان چواش، چیرمش، آر کبی آق قبیله
طائفه لرنده ده شول رسم شولوك بار.

اوننچی عصر مؤرخی «ابن داسه»
خبرنچه شولوق عادت ملك ایل مقدم بر-
طاس طائفه سنده بولغان. بونك حقنده
ابن داسه نك خبری بو روشلی:

واذا ادرکت الجاریة منهم قد ملکت
طاعة ابیها واختارت لنفسها من ارادت
من الرجال الی ان یجیئه ابوها فیخطبها
فیخطبها فیزوجها منه ان اراده

کوب طائفه‌لر آراسنده مشترك بولغان عادتلر اوّلده مدنیتْ جهتندن اوستونراك خلق‌نقی سانالادر.

ۋولگا بوینده بلغارلردن آرتوق مدنیتلی و آلارغه اثر ایتوب اوزعادتلرن بیرورلك طائفه بولماغانلقدن بو ایسکی عادت یعنی قزلر چغوب کیتو عادتی‌ده آلاردن قالغان بولسه کراك. بونك کوبراگی قزان ولایتنده گی مسلمانلرده بولوب آلارنك تلنده تورلی جرولار ومقال‌لرده بار، مثلا «قزك کمنی سویسه کیاوك شول بولور، اوغلك کمنی سویسه کیلنك شول بولور» دیلر.

.X

بلغارلرنك عادت وجولالری.

بلغارلرنك‌عادت وجولالرندن بعض لری شولار بولغان ایمش:

تانش کشی‌لری‌نك بارچه‌سینه‌ده اوچراشقان وقتده محبت یوزندن سجده قلالر ایکان. هم بلغارنك پادشاه‌سی‌ده بغداد خلیفه‌سی‌نك ایلچی‌لرینه یولغه‌قارشو

چغوب آلارنی کورگاج آتندن توشوب بوگلوب سجده قلغان. زور شادلق بولغان وقتلرده کموش تنکالر ساچو عادت بولغان، مثلا بلغارنك پادشاهسی بغداددن یبرلگان ایلچی‌لرنی قارشو آلغانده آلارنك اوستینه کموش تنکالر ساچکان. پادشاهنك اصحابلری خلیفه‌دن هم آنك وزیرندن کیلگان خطلرنی او-قغاچ ایلچی‌لرنك اوستینه دخی کموش تنکالر ساچکانلر.

بلغارلر آت اولاغانتی بیك تبریك ایته‌لر ایکان، بوایرکنچیلك وبرکت بولوغه علامت دیو. براونك یورطن یاشن صوقسه-آنگا یاقن کیلماینچه یانب بتکانچه شول روشده قالدره‌لر ایکان بو اورنغه الله‌نك آچیغ‌سی ایرشکان دیب. آرالرندن برسی‌نك نرسه‌لرنی تانی طورغان بلمی آرتوق بولسه، یعنی نرسه‌لر حقنده معلوماتی کوبراك بولسه-بونك حقی الله‌غه قللق قلو (یعنی قربان بولو) دیب آنی طوتوب موینینه باو

طاغوب آغاچقه آسالر ایکان. تمام اوزنی اوزلب توشکانچه شوندند. طورا ایکان (١).
براوسی زنا قلوب عیلانسه - یوکه دیوت قازوب قاضب آنی شول قازقلرغه ایکی آیاغندن وایکی قولندن بیلاب موینندن بوطلرینه قدر بالتا بلان کیسه‌لر ایکان.
هم خاتوننی ده شولای یوق جزا قلغانلر. آندن صونک هر ایکاوی‌نک ده طوپراغنی کیسا کلردن آغاچقه آصالر ایکان،
اوغریلرنی ده شول روشدوک جزا قلغانلر (یعنی اوتره‌لر) ایکان. یولدم سفرده بولغانده قوراللرنی صالماینچه، یول ایتکان کشی‌نک یاننده‌غی بارچه نرسه‌لرینی وقوراللرینی آلالر ایکان. یول ایتکانده قوراللرینی صالوب چیتکا قویو عادت بولغان. پادشاه‌لری آتقه آتلانب یالغز اوزی گنه یوری ایکان (صاچیلر وخادملر ندن باشقه). پادشاه آلدنده هر کم راوطلانب اوطوره ایکان؛ آلی رکوع گاج لباشلرنلل

---

١) قزان تاتارلری‌نک تلنده «رکوع» بلن تکنه آلماسلرق، دیگان هم کبک بعضی مقاللر بارده شوندن نیقالغان بولسه کیرا کدر (صاحب

بورکلر ون صالوب قولتق‌لرینه قویالر
ایکان. آنڭ آلدندن چقوب بـاکه اول
اوتـی کیتکاچ گنه آلوب باشلرینه کیه‌لر
ایکان. پادشاه اوتب کیتکانده هر قایوسی
آیاق، اوستینه طورا ایکان. بغداد خلیفه
سندن هم آنڭ وزیرندن کیلگان خطارنی
اوقغانده پادشاه اوزی‌ده آیـاق اوستینه
طوروب طڭلاب طورغان، گرچه اوزی
سیمز آوغر گاوده‌لی کشی بولسـه‌ده.

.XI

بلغارلرنڭ دینلری.

بلغارلر اوّلده مجوس طائفه‌ســی
بولغانلر. بو ولایتلرده‌گی چـواش،
چیرمش، آر طائفه‌لری‌نڭ بر روشلی
شمانی عادتلری بیك کوب، شولارنڭ
بعض‌لری اوّلـده قزان ولایتـنده‌گی
تاتارلرده‌ده بولغان، مثلا کیره‌مـت
یاصاو، کلاو ایتو، آغاچ‌قه نرسه چالو،
صوغه نرسه صالو، جاگفر بوطقالری
پشرو، قبرگه میت بلان برگه نرسه
صالو، زیارت اوستلرینـه آش بلان

چغو کبی، حتی بعض‌لری حاضرده
بار، بو طائفه‌لرنڭ اورتاق بولغان
مجوس عادتلری بلغارلرده‌ده بولغاندر،
بلکه کوبسی بلغارلردن آلارغه
کوچکاندر، چونکه آلار بیك قدیم
زمانلردن بیرلی بلغارلر بلان برگه
طورغانلر هم بلغارلر مدنیتنده ومعر-
فتده بولارنڭ بارچه‌سندن‌ده اوستون
بولغانلقدن آلارغه بیك اثر ایتکانلر.
زیاتکه گوبیرناسنده‌غی آرلردن تکرار
ایشتکانمز بار، آلار ایته‌لر: کیره‌مت
اوّلده تاتارنقی بولغان، اورازا بزنکی
بولغان دیو. نه سببدندر، روزه بلان
کیره‌متنی آلشدرغانلر ایمش. مرحوم
شهاب حضرتنڭ خبرنچه بعض مسلمان
قریه‌لرنده کیره‌مت یلغه‌سی دیگان یلغه‌لر
بار ایمش. بدوام، کیسلك‌باش، یوسف،
نهج الفرادس کتابلری بلغارلرنڭ اوّل اسلام
دینینه کرگان زمانلرنده یازلغان کتابلری
ایمش. آلارنڭ بیك ایسکی نسخه‌لری
تابلا، یازولری‌ده بلغار شهرنده‌گی قبر

تاشلری یازوینه بیك اوخشاغان ایمش.
بدوام کتابنده هر کم جن‌گه تابنسا،
یا صوفه نرسه صالسه،[1] یا آغاچقه نرسه
چالسه، یا اول کلاو کوتارسه... دیگان
کبی سوزلر بار. بلغارلر بعداد وخوا-
رزم اهالیسی بلان قاتشوب آلارنك
اثری بلان دین اسلامنی قبول ایتکاچ
مجوس عادتلرن آز - آز تاشلی باشلا -
غانلر. آلارغه تابع بولغان فین طائفه‌لرنی
بو عادتلر شول روشده قالوب بو زمانده
کورله‌لر.

بلغار خلقی‌نك قای زمانده مسلمان
بولغانلغی تعیین معلوم توگل. بونك
حقنده تورلیچه خبرلر بار. خلق تلنده
هم حسام الدین المسلمی خبرنچه رسول
الله زمانندوق مسلمان بولغانلر[2] ایمش.
میلادیه‌دن ٦٦٣ نچی یلده بلغارغه اوچ
صحابه کلوب، شولارنك دلالتی بلان
دین اسلامنی قبول ایتکانلر دیلر.
اول زمانده بلغارده ٦٣٠ نچی یلدن
٦٦٨ گا قدر پادشاه‌لق قیلغان آیدار

خان بولغان ایمش. بو خبرلرنڭ درستلکی
بیك آچق معلوم توگل، بلاچاق زمانلك
مؤرخلری بلکه بلورلر. حضرت عمر
زماننده (هجرتدن ۱۹ نچی یلده) عربلر
دربند شهرن آلغانلر، شوندن صوڭ
بلغارده دین اسلام عربلردن اوستون
سانالا باشلاغانی معلومدر (۱). مشهور
ابن فضلان رساله‌سی بلغار پادشاهسی
المس بن سلکی ... ۹۲۱ نچی
یلده بغداد خلیفه‌سی مقتدر باللهغه خط
یازوب بلغارده مسجد بنا قلوب، منبر
قویو اوچون اوستالر هم اوز یرنه دین
اویراتورلك کشیلر یبرونی صوراغان. (۲)

---

۱) دینده حریت بولوب اوّلده تورلی
دینده‌گی خلق بولغان ایمش، مثلا خرستیا
نلر یهودیلر و غیرلر. آرمن یازولی قبر
تاشلری حاضرده بار، گریچسکی یالات
دیگان مر بنا بار، اول بو تاتلرنقی بولغان ایمش.
۲) بلغار پادشاهسی‌نڭ صوراوی بوینچه
بغداددن ایلچیلر یبرلوب ابن فضلان
شولارنڭ سرکاتبی بولغان. آنڭ رساله‌سنده
شول سفر حقنده و بلغارلر حقنده کوب
قزقلی خبرلر بار، بولار یولدز گزیته‌سنده
یازلغان ایدی، بلکه اوقغان کشیلر بار در.

اوزلری، مسلمان بولغاندن صوڭ بلغارلر دین اسلامنی غیر ملتلرگه ده تاراتا باشلاغانلر. والگا ابن فضلان کیلگان زمانلرده مجوس بولغان [illegible] طائفه‌سی آلارنڭ اثری بلان کلا مسلمان بولغان. حسام الدین الدمشقی [illegible] لردن بلغار شهرینه کیلوب [illegible] اصل وطننه ینه قایتوب دین اسلامنی [illegible] کمسه‌لرنڭ اسملرون؛ حتی باشقرد علماسی‌نڭ قبرلری [illegible] بار ایکان.

بو ولایتلرده‌گی غیر ملتلر [illegible] دین اسلام اثری بلان [illegible] آلار [illegible] لری باشقه بولغانلقلرینی [illegible]. کلا مسلمان بولا [illegible] اب حضرت برچه‌سی بلان [illegible] آلارنڭ اوّلده مسلمان بولغانلری [illegible] ده بایتاق سوزلر بار ایکان.

اوّلده مجوس طائفه‌سی [illegible] روسلونڭ کنازی ولادیمیر [illegible] الغان آلتون میوقلی بتارعه [illegible] اعتله‌نماینچه خلقی بلان بر [illegible] توچمك بولغان.

شول خبرتار الغاندن صوڭ ۋلاديمرغه
اوز دينلرون قبول ايتدرو نيتى
بلان تورلى طائفه‌لردن ايلچى‌لر كيله
باشلاغان. مثلا يهوديلـر ، نيمـس‌لر ،
يونانلر ، ۋولـگا بويندەغى بلغارلردە
بارغانلر ايمش.(١) ۋلاديمرغه دين اسلام
بيك اوخشاغان ايمش ، خصوصا جنـت
ده فاتلرون سويلاب كورساتكاچ ـ بيـك
يارانقان، دخى كوب خاتون آلونى بيك
يارانقان ايمش. لكن مسلمانلرنڭ آراقى
اچماولرن يارانماغان هم ايتكان ايمش:
«روسيه‌ده ايڭ كوڭلى اش ـ آراقى

---

١) ۋلاديمر يهوديلـردن : «سزنـگ
اصل وطنگز قايده» ديب صوراغان
ايمش. آلار ايتكانلر: «بزنـگ بابالرمز
اوّلده قدوس‌ده طورغانلر، لـكن آلارغه
الله نـگـ آچيغى كيلوب ـ آلارنى بتون
دنياغه تارانقان» ديو . سزنـگ دينگزنى
قبول ايتسـاك الله بزلى‌ده آچيغلانر ديب
آلارنى قايتاروب يبرگان. نيمس‌لرگه
ايتكان ايمش» سزنـگ دينگزنى بزنـگ
آتالرمز قبول ايتماگانلر شول سببلى
بزده قبول ايتميمز» ديو.

اچو،بز آندن باشقه طورا آلیمز» دیو-
(۲)روسلارنڭ معتبرانلری ایتکانلرایمش:
«بولار بارده اوز دینلرون ماقتیلـور ،
آلارنڭ نه روشدمصبادت قیلغانلرونه اوز-
یرلرینه باروب قارارغه کیرهك» دیـو،
شوندن صوڭ ۋلادیمر بلغارغه ، استا-
نبول‌غه‌مخصوص کشیلر‌یبرگان. یوروب
قایتقاندن صوڭ آلار ایتکانلر ایمـش:
«بز بلغارده‌برده‌کو ݣللی‌اش کورمادك،
مسجدلرنده بـر یاطـوب بر طـوروب
دیوانالر کبی یاق یاقلرینه ایلانوب
قاریلر» دیو. استانبولده‌کورگانلرون
هم گریکلرنڭ عبادت قیلولـرن بیك
ماقتاغانلر، شوندن صوڭ کناز ۋلادیمر
بتون خلقی بلان برگه گریکلردن
خرستیانلـقنی قبول ایتکان.

هجرتدن ۴۳۳ نچی‌یلده (میلادیه‌دن
۱۰٤۲ ده) بلغار خلقندن ایللی کشی

---

۲) «На Руси есть веселіе вино пити, мы не можемъ безъ него быти».

بغداد آرقلی حج گه بارغانلر ، آرالرنك بزرئیسلری‌ده بولغان ایمش . بغداد خلیفه‌سی بولارنی اوزینك سراینه قبول ایتوب خرمت ایتکان . هم حاللرون صورآشقان. منکور بلغار مسافرلری بغداددن مکه گه خلیفه طرفندن بیرلگان ابی‌القاسم بن‌الانساسی المتولی امیر الحاج بلان بر گه کیتکانلر اما یولك (اورتالقن) بولارنی عربلر تالاغانلر ایمش.

بلغار مملکتنده اوّلده دینده حریت بولب، دین اسلامنی قبول ایتکاندن صونك اول حریت بتکان ایمش. ۱۲۳۰ نچی یلده بر بلغار سوداگرن اوزی خرستیانلکنی قبول ایتوب بلغار شهرنده غیرلرنی‌ده خرستیانلكکا اوندا گان اوچون اولم جزاسینه بیرلگان. بو کمسه اوزی اصل بلغار کشی‌سی (۱) روس شهرلرنده سودا بلان یوروب روسلردن خرستیانلکنی قبول ایتکان. بلغارلر آنی اوّل یاکادن مسلمان بولورغه اوگتلاب قاراغانلر، راضی بولماغاچ باشن توبان

---

۱) «Авраамий» اسملی.

توب ایکی آیاغندن آصقـانلر ایمش،
کوب جزاقلغاندن صوڭ باشن کیسکانلر،
بلغار ... برندهگی روسلر آنی یاشروب
... ان زیارتینه اوزلر نچه حرمتلاب
کورگانلر. شونڭ ایکنچی یلنده بلغارنی
روس ... ازی «گیورگی ۋسیۋولود» اوغلی
... وب آلغان. صلح قلغانده ایکی
یا ... سیر بولغانلرنی قایتارشوب مذکور
«آندری آسی» نڭ گاودهسن کناز گیورگی
... شهرینه کیترنوب آنده اوزینه
... ازوب یاصالغان تاش تابوتقه
صالوب ... مانستیرینه قویدرغان.
... نچی یلده بلغارده دخی ایکنچی
(...) حرستیان اولترلگان.
بو ... دوس‌دن کیلگان بای قوناق
وبیلك ارستا فیلاسوف ایکان. بلغارلر
بلان دین طوغرسنده زور مباحثه قلغان.
... مؤرخلری بلان روس لیتو-
پیس ... نڭ خبرندن بلغار خلقی‌نڭ دین
اسلامنی قبول ایتکانـدن صوڭ دینده
آرتوق حمیتلی وغیرتلی بولغانلغی‌کورله.

مثلا بلغار مؤذنی ابن فضلان‌غه ایتکان: «توون قسقه وقتده ایرته نمازی‌نك وقتی اوتر دن خوفلانب تونلر ده‌بر آی‌مقداری بتونلای یوقلامادم دیو(۱

هجرتدن ٤٣٣نچی سنه (میلادیه‌دن ۱۰٤۲ده) بلغاردن ایللی کشی بغداد آرقلی حج‌گا بارغانلر(۲) اوننچی عصر آخرنده روس کنازی ؤلادیمرغه دین اسلامنی قبول ایتدرو نیتی بلان کییف شهرینه بلغاردن مخصوص ایلچی‌لر یبر- لگان. ۱۳نچی، ۱۴نچی عصرلرده دین اسلام‌نی خورلاغان اوچون بلغار شهرنده ایکی خرستیاننی اولم جزاسینه بیرو- لگانی معلومدر. (۳)

---

۱) بزنگ مؤذنلر بو قدرولك بولدرا آلماسلردر

۲) اول زماننده البته پاراخودلر، تیمر یوللر بولماغان، مشقتلری حاضرگی‌دن کوب درجه آرتق بولغاندر.

۳) غیر طائفه‌لرگه قاراغانده قزان تاتا رلری‌نگده دینده محبتی وغیرتی آرتق کوروله. هر اش دین‌گا تطبیق قلوب دین اسمندن یورتو باشقه مسلمانلرده بو قدرولك یوق. تاتارلر دینلرنده بیك حمیتلی وغیرتلی دیگان سوزلر روس کتابلرنده‌ده هر دایم کوروله.

بلغارلر بلان روسلر آراسنده تاتارلر هجومندن مقدم بولغان سوغشلر.

XII

بلغارلرنڭ كسبلرى طبيعى سودا- گرلق بولسه‌ده، دشمانلرى بلان صو- غشوغه هر دايم حاضر بولغانلر. بلغا- رلرنڭ كسبى وشهرلرى‌نڭ‌بايلغى ياؤ- روپاده كوب طائفه‌لرنى قزقدروب آلار بلان بلغارلر آراسنده اوزلكسز صو غشلرغه سبب بولغان. شول سببلى بلغار پادشاه‌سى ميلاديه‌دن ۹۲۱ نچى يلده بغداد خليفه‌سى مقتدر بالله‌غه خط يازوب ـ اوزينه مخالف بولغان پادشاه- لردن‌صاقلانو اوچون قلعه (يعنى‌كريپست) قورورغه آرخيتيكتورلر (معمارلر) يبرونى صوراغان. ابو حامد الاندلسى‌خبرنچه بلغار پادشاه‌سى‌نڭ مسلمان بولغاننى ايشتكاچ خزز پادشاه‌سى زور عسكر بلان كيلوب بلغارلر بلان صوغش قلغان ايمش، لكن بلغارلر يڭوب آخرنده صلح قلشقانلر.

بلغارلر اوزلری‌ده دشمانلری اوستینده صوغش بلان باروب آلارنك خاتونلرن وبالالرون اسیر ایته‌لر ایکان. صوغش قورال‌لری قلچ، سونگو، بالتا، کسته‌ن، اوق کبی نرسه‌لر بولوب عسکرنك‌بار قوّتی بهادرلرده بولغان، مثلا ابو حامد الاندلسی بلغارده کورگان بر بهادر حقنده بوروشچه یازغان: «بلغار یرنده مٌن بر زور کشی کوردم. اول کشی هود علیه السلام زماننده‌غی عادیلر نسلندن ایمش بونك بویی یدی ذراع (۱) قدر، فوق العاده قوّتلی کشی ایدی. اوزی بلغار پادشاه‌سی‌نك خدمتنده بولوب، پادشاه آنی اوزینه یاقین قلدی هم آنك اوچون صوغش کیومی (کوبه) والوغ قزان مثا-لنده صوغش بورکی یاساتقان. آنی صو-غش‌قه آربا بلان آلوب‌بارالر، چونکه آنی یوکلارگه تونك کوچی یتمی. جایاو

(۱) بر بلاك او زونلغی، یعنی ترساکدن اوچ تاباننه قدر، برلوت مقدارنده (یدی زراغ برصاژین چاماسنده بولا)

یوروب مشقتلانماس اوچون اول صو
غشده‌ده آربا بلان یوری. چاپاولی کشی
لرنی قولنڭ‌غی اوزون تایاقی بلان اولتره،
اول تایاقنی کوتارورگا هیچ کم‌نڭ کوچی
یتمیدر، اما آنڭ قولنڭ بزنڭ قولمزده‌غی
بر کچکنه تایاق مثالنڭ گنه‌کورله. ترکلر آنی
کورگاچ قورقالر، هم اول قارشو کیلسه
آلاز یڅله‌لر. اوزی شولای بولسه‌ده‌ـ
کورکام صفاتلی، خلقی وفعلی‌ده یخشی»
روسلر کنازلری بولغاندن صوڭ
بر کناز قول آستینه جیولوب بلغارلر
بلان هر دایم صوغشوب طورغانلر،
کنازسۋیتاسلاف‌دن‌باشلاب(۱) تمام بلغار
مملکتی طوزغانچه، حتی‌قزان دوائی‌ده
بتکانچه صوغشوب کیلگانلر. یاۋروپاغه
تاتارلر کیلودن مقدم روسلر بلان
بلغارلر آراسنده ۱٦ مرتبه صوغش
بولغانلغی معلومدر.

۱) ۹۱۳ نچی یلده روسلر کاسپیه
دیڅزینه توشوب داغستان ولایتلرون

---

۱)ـ ۹٦۰ نچی یلده

تالاب یورگانلر ایمش، قایتقـان وقتده آلارغه حزر مملکتنده طوروچی مسلمانلر هجوم ایتکانلر، قاچوب قوتلغانلرون قایتوب بارغانده یورتاسلر بلان بلغار مسلمانلری طوتوب آلغانلر.

۲) ۹۲۹ نچی یلده روسلر ۋولگا بویندەغی ترك طائفه‌لرن (یعنی بلغار، بر طاس، حزر طائفه‌لرن) تالاب بلغار شهرن واتقانلری معلومدر.

۳) ۹۶۸ نچی یلده بلغار وحزر مملکتلرینه روسلر قاطی هجوم ایتکانلکدن ۹۷۰ نچی یلده بلغاردن کوب خلق ۋینگریه‌غه کوچب کیتگانلر آنده آلارنی «بیلر» دیب یورتکانلر ایمش.

۴) ابن حوقل خبرنچه بلغار اوّلده زور شهر بولوب، ۹۶۹ نچی یلده روسلر واتقاندن صوڭ کچرایب قالغان ایمش.

۵) ۹۷۸—۹۸۰ نچی یللرده روس کنازی ۋلادیمر «ترك—اوزی» دیگان خلق بلان بر بولوب بلغارلرنی یڭوب

صلح قیلشقانلر.

٦) ۹۸۵ نچی یلده کناز «ۋلادیمر» اوزی‌نڭ عسکر باشلغی، دوبرینه» بلان توبانگی بلغارلر اوستینه بارغان.

۷) ۹۹۴ نچی ۹۹۷ نچی یللرده روسلر دخی بلغارغه کیلوب صوغشقانلر، همان روسلر یڭگان.

۸) ۱۰۸۷ نچی، ۱۰۸۸ نچی یللرده بلغارلر روسلرنڭ «مورم» قالاسین صوغشوب آلغانلر، آندن الك روس اوشکوینیکلری ایدل اوستونده گی بلغار کیمه‌لرون تالاغانلر ایکان، «مورم» قالاسن آلوشول آچودن بولغان ایمش.

۹) ۱۱۰۷ نچی یلده بلغارلر روسلرنڭ «سوزدال» قالاسن عسکر بلان چولغاب آلغانلر.

۱۰) ۱۱۲۰ نچی یلده روس کنازی «یوری دالگوروکی» بلغارغه هجوم ایتوب کوب کشی‌نی اسیر ایتوب آلغان.

۱۱) ۱۱۵٤ نچی یلده روس کنازی

« آندری با گولیوبسکی » بلغارلرنك مجومندن خورلانب آلاربلان صوغشقان هم یکوب صوغش علاملرون آلغان ایمش. شول واقعه‌نی خاطرده طوتو اوچون ۱ نچی آوغوست‌ده دینی بیرام یاصی باشلاغانلر.

۱۲) ۱۱٦٤ نچی یلده روس کنازی « آندری با گولیوبسکی » بلغارلر اوستینه باروب آلارنی یکگان. روسلر بلغارلرنك «ابراهیم قلعه» اسمنك گی شهرلرون، هم آندن باشقه دخی اوچ شهرلرون آلغانلر، بلغارلر شول آچودن « مورم، ریازان» ولایتلرون باروب تالاغانلر. آلارغه قارشو طورو اوچون روس کنازی «ۋسیۋلود» کییف کنازی سۋیاتاسلاف‌دن یاردم صوراغان... آخرنده بلغارلر بلان صلح قلشقانلر ایمش.

۱۳) ۱۱۷۱ نچی، ۷۲ نچی یللرده روس کنازی «آندری با گالیوبسکی» اوزینك اوغلی «مستیسلاف»نی بلغارلر اوستینه یبروب سفرلری اوئماغان ایمش، بلغا-

رلر روسلرنی اوقا صوینه قدر قووب
باروب آرتلارندن آزغنه یتماینچه قا-
لغانلر.

۱۴) ۱۱۸۴ نچی یلده روسلر نقراة
بلغارلرینك یرنده بر شهرنی چولغاب
آلغانلر ایمش.

۱۵) ۱۱۸٦ نچی یلده روسلر بلغارلر
اوستینه دخی‌ده کیلگانلر.

۱٦) ۱۲۱۸ نچی یلده بلغارلر «چود»
طائفه‌سینه هجوم ایتوب «اوستیوك»
قالاسن آلغانلر. شونك اوچون روس
کنازی «یوری» عسکر یبروب بلغار-
لرنك «آشلی» قالاسن یاندرغان هم
«بولار» شهرنده آلغان ایمش. بلغارلر
روسلر بلان صلح قلشقانلر، صوغشوب
آلغان یرلر «ابراهیم» قلغه‌دن باشلاب
آشلی قالاسینه قدر روسلرغه قالغان ایمش.
۱۲۲۲ نچی یلده روسلر بلغارلرغه
هم آلارغه تابع بولغان موقشی طائفه-
سینه قارشو طورو اوچون اوقاصوی
ؤولگاغه قوشلغان اورنده نیژنی ناؤ-
گورد قالاسن قورغانلر.

بلغار زیارتلرنده قویلغان قبر تا ـ
شلرندن بردن تابلغان آقچه‌لردن بلغار
دولتی‌نڭ تاتارلرغه تابع بولوبده ۱۴
نچی عصر آخرینه قدر طورغانلغی کورله
لکن آقچه‌لری بلغار شهرنده صوغلسا
لرده ـ تاتار خانلری اسمندن یاصالا
باشلاغانلر .

XIII

تاتارلرنڭ بلغار مملکتینه هجوم ایتوی،

۱۳ نچی عصرده (۱۲۳۷ نچی یلده) آزیه
صحرالرندن یاۋروپاغه کوچوب چقغان.
تاتارلر بلغارلرنی هم آلارغه تابع بولغان
باشقه ترکی وفین طائفه‌لردن اوزارینه
تابع ایتوب قالدرغانلر . بونڭ حقنده
روس لیتوپیس‌لرنده شول سوزلر
یازلغان: «کورلماگان خلق کیلدی ،
اوزلرون دینسز تاتار دیب ایته‌لر ،
مشهور بلغار شهرن طوزدردیلر »
بو واقعه حقنده ایکنچی بر لیتوپیسده
بو سوزلر یازلغان : « شرق طرفندن

بلغار یبریته دینسز تاتارلر کیلوب مشهور بلغار شهرن آلدیلر ، قورال بلان یاشنی، قارتنی حتی بالالرنی‌ده اولتروب کوب ماللارن آلدیلر. شهر-لرون یاندروب، بتون بیرلرون اسیر ایتدیلر. (۱) » دیو. تاتارلر کیلگان وقتده بلغارلرنك اورال صوی بوینده صاقچی عسکرلری بولغان (۲) تاتارلر آلارنی یکوب بلغار ولایتلرن طالی باشلاغانلر، باتوخاننك «صبوطای» بهادر دیگان عسکر باشلغی بلغار شهر-ینه هجوم ایتوب آنی طوزدرغان ایمش. شوندان صوك بلغارلر تاتارلرغه خراج تولارگا مجبور بولغانلر. بلغارنك بتون یری چگزخان مملکتی‌نك بر ولایتی گنه بولوب قالغان، اکن اوزینه، بو زمان‌نك تعبیرنچه، زور آفتانومیه (ایرکنلك) بیرولگان بلغار مملکتینك اداره‌سی تاتارلر

(۲ چونکه آزیه طرفندن تورلی طائفه‌لر هر دائم بلغار ولایتلرینه خوف کیتروب طورغانلر ایمش.

هجومندن صوڭده اوز اختیارلرنده بولغانلقی شوندنده کوروله، مثلا بلغارلر بوله روسلر آراسنده نزاع بولغانده هر ایکیسیده خان ایلچی‌سینڭ حکمینه بارالر ایکان.

تاتارلر کیلگان زمانده بلغارده سلیم‌خان اوغلی الهام‌خان بولغان ایمش. اما شرق مؤرخلری‌نڭ خبرلرندن بلغار دولتینه تاتارلرنڭ هجومی حقنده هم آلارغه تابع بولوی حقنده بر خبرده کورلمیدر، بعض‌لرنده‌قیچان (یعنی‌تاتار) مملکتی‌نڭ چیکلری بلغار دولتینه قدر دیب کورساتلگان.

بلغار مملکتی‌نڭ اورنلری سودا اوچون اوڭای بولوب دشمانلردن صاقلانورغه اوڭایسز بولغان. آزیه‌دن کیلگان صحراوی طائفه‌لر اوزلری‌نڭ دشمانلری بولغان اصلاویانلرغه بلغارلر آرقلی اوتکانده بلغارلر آلارنڭ یوللرون بووب طورغانلر، بو ایسه آلارنڭ دولتی بتوگه سبب بولغان.

بلغارلرنڭ تاتار تبعه‌سنده بولوی
خراج تولاودن‌گنه عبارت بولغان.
مملکتلرون اداره قلوده، دینده کامل
حریت بولغان شول سببلی دینلری ضرر-
سز قالوب، حتی تاتارلر اوزلریده شول
بلغارلرنڭ اثری بلان صوڭندن مسلمان
بولغانلر.

XIV.

تاتارلر هجومندن صوڭ بلغارلر بلان روسلر آراسنده بولغان صوغشلر

تاتارلرنڭ قوتی بته باشلاغاچ روسلر
بلغارلرغه یاڭادن هجوم ایته باشلاغانلر.
تاتارلر هجومندن صوڭ روسلر بلان
بلغارلر آراسنده ۱۲ مرتبه صوغش بو-
لغانلغی معلومدر، مثلا: ١٢٩٦، ١٣٢٠،
١٣٥٩، ١٣٦٧، ١٣٧٠، ١٣٧٤، ١٣٧٥،
١٣٧٦، ١٣٨٣، ١٣٩١، ١٣٩٨ — ٩٩،
١٤٣١ نچی یللرده.

XV.

بلغار دولتینه پولاد تیمر هجومی، بلغار خلقی‌نگ ۋولغه وقاما صو-لری‌نگ اوڭ جانبلرینه کوچوب تارالوب بتوی.

بلغار شهرلری‌نك اورنلرنده تابلغان آثار عتیقه‌لردن، مثلا یازولی قبر تا-شلارندن، بو شهرلرنك بر وقتده ویران بولغانلغی کورلادر، کوبسی یاندرلغان بولسه کیراك. خلق تلنده الوغ بلغار شهرن آقساق تیمر طوزدرغان ایمش دیب یورتوله. اصپاس اویازنده تاش بیلگی اسمنده بر مسلمان آولی بار، شول قریه‌دن «حسام‌الدین المسلمی» دیگان کمسه ۳۶۰ یللر مقدم «تواریخ بلغاریه» اسمنده بر رساله یازب قالدرغان.

آنك کتابنده‌ده «تاریخ سیکز یوز آلتمش ایکی‌ده میر تیمر بلغارنی خراب ایلادی» دیگان سوزلر بار. بو خبرلر درست بولغانده آقساق تیمرنك بلغار دولتینه هجومی ۱٤۵۸ نچی یلده بولماق

کراك ایدی، اما آنك یاور و یاغه کیلوب مسکاونی تالاوی ۱۳۹۵نچی یلده بولغان.

۱٤۰۵ نچی یلده یعنی حسام الدین تاریخنده کورساتلگاندن ۵۳ یل مقدم آقساق تیمر وفات بولغان. روس وقایع نامه‌لری‌نك یعنی لیتوپیسلرنك خبرنچه شو-ندن یوز یل مقدم، یعنی ۱۳۶۱نچی یلده تاتار کنازلرندن پولاد تیمر بلغار شهر-لرینه هجوم ایتکانلگی معلومدر.

چنگز خان اولادندن «تیمر» اسمنده کوب خانلر وکنازلر بولغان، مثلا میکلی تیمر، پولاد تیمر. آقساق تیمر، تلاك تیمر، طوقای تیمر، اوران تیمر، قتلو تیمر، تاش تیمر، شولارنك بارچه‌سندن ده مشهورراك آقساق تیمر بولغانغه کوره خلق تلنده آنك اسمی‌گنه ایشتوله، خلق باشقه‌لرون اونوتقان، هم آلارنك اشلر-ون‌ده آقساق، تیمرگه نسبت ایته. روسیه ده‌ده شولایوق پیطر اسمنده بر نیچه پادشاه بولغانلقدن خلق باشقه‌لرون اونوطوب آرتق مشهور بولغانلقدن

فقط پیطر ڤیلیکی نی‌غنه خاطرده طوتا.

حسام‌الدین المسلمی رساله‌سنده‌گی «تاریخ سیکز یوز آلتمش ایکی‌ده میرتیمر بلغارنی خراب ایلادی» دیگان سوزلرنی کوب کشی بتونلای یالغانغه چغارا. چونکه آقساق تیمر آندن ۵۳ یل مقدم وفات بولغان. بزنڭ فکرمزچه مسلمی‌نڭ بوخصوصده خطاسی شول سببدن بولسه کراك: یدی یوز آلتمش ایکی اورنینه خطالق بلان سیکز یوز آلتمش ایکی دیب یازلغان بولور، بزنڭ یازوده‌یدلی وسیکزلی‌صفر اورنینه‌برتورلی علامت یورتوله، آیرماسی اوستکا یاکه توبان تابـا ایلاندرب قویوده‌غنه بولا. بونك خطا بولوی بیك احتمال، حسام‌الدین اوزی یاکه اوزندن صوڭغی کوچروب یازوچیلرنڭ برسی خطالق بلان یدی اورنینه سیکزنی یازوی،شول روشده توزاتلوچه سیکز یوز آلتمش ایکی اورنینه یدی یوز آلتمش ایکی ایتوب

اوقولسه ـ آیرماسی یوز یل بولا. اول وقتده بلغار شهرلرون طوزدروچی آفساق تیمر بولماینچه بلکه روس لیتوپسلرنده یازلغان پولادتیمر ایکانلگی معلوم بولادر، چونکه یدی یوز آلتمش ایکنچی یلده بلغارغه پولادتیمر هجوم ایتکان.

صحراوی طائفه‌لر بلغار دولتینه‌هر دایم جنوب طرفندن هجوم ایتوب طورغانلر، شول سببلی بلغار خلقی شهرلری طوزغاندن صوڭ تاتارلردن قاچوب و، اگا وکاما یلغه‌لری‌نڭ اوڭ جانبلر بنه کوچوب اورمان وچوقر آرالرینه تارالوب اوطرغانلر ایمش. تتوش اویازنده کوب آوللرده ایشتکانمز بار: «بزنڭ بابالرمز بلیاردن کوچوب چقغانلر» دیگان سوزلرنی، مثلا بلغایر، اتراچ، بورناش، یاڭا صالا قریه‌لرنده وباشقه‌لرده. بونڭ حقنده حسام‌الدین المسلمی رساله‌سنده کوب سوزلر بار، مثلا تاتش قارطی اوروغی برله آق ایدل یارینه توشتی تاتش آولی بولدی. مصادش قارطی اوروغی برله

نوقراط ایدلنه توغتی ممـادوش آولی بولدی، بعض‌لری قزان، صوی‌نك تماغنده یا کا قزان‌غه کوچب کیتدیلر »دیب یازغان-

XVI

بلغار خانلری.

بلغار خانلری‌نك تاریخی حاضرگا بیك آز معلوم. میلادیه‌دن ٦٣٠ نچی یلده وفات ایتکان « توقی » خان بولغانی معلوم‌مدر. آنك اوغلی آیدار خان بولغان ایمش. (خلق‌سویلاوی بوینچه هم حسام الدین المسلمی حبرنچه‌ده بونك عصرنده بلغارغه اوچ صحابـه کیلوب بلغار خلقن دین اسلام‌بلان مشرف‌ایتکانلر ایمش).

آیدار خاندان صوڭ محمد علیم‌خان، اما غیرلرنك خبرنچه « سیدخان » بو-لغان ایمش. آندن‌صوڭ سلیم‌خان اوغلی « ایرخان » بولوب بونك زماننده‌بلغار مملکتینه تاتارلر هجوم ایتکان ایمش.

دخی پرافیسور « بولیگین خبرنچه » « سلکی » هم « آلمس » خانلر اسمندن‌صوڭ

قلغان آقچه‌لر تابلغان‌ایمش. ابن فضلان خبرنچه ۹۲۲ نچی یلده بلغارده «المس‌بن سلکی» پادشاه‌بولغان. اول‌دین‌اسلامنی قبول ایتکاندن صوڭ اوزن جعفر اسمنه یورته باشلاغان، (آتاسن عبدالله‌اسمنه قویغان) مسعودی خبرنچه بونڭ اوغلی بغداد آرقلی حج‌گا بارغان، خلیفه مقتدر بالله طرفندن اوزینه زور التفات ایتلوب یول مصارفی‌ده آندن بولغان ایمش. پرافیسور «فرین» تابقان آقچه‌لردن معلوم جعفردن صوڭ آنڭ مذکور اوغلی احمد خان بولوب، آندن صوڭ «احمد اوغلی» طالب خان بولغان، آنڭ ۹۴۹، ۹۵۰نچی یل‌لرده صوار شهرنده صوقلغان آقچه‌لری تابلغان. دخی ۹۷۶ نچی یلده «مؤمن بن احمد» اسمندن صوار شهرنده صوقلغان آقچه‌لرده تابلغان (۱) آندن صوڭ حیدر

---

۱) آنڭ عصرنده روس کنازی ولادیمر بلغارلر اوستینه صوغش بلان کیلوب کوب خرابلق کیترگان ایمش.

اسمنده بر پادشاهلری بولب، آندن صوڭ اوغلی محمد، آنڭ صوڭنده حیدرنڭ، ایکنچی اوغلی سعید، آندن صوڭ باراج، آندن صوڭ ابراهیم پادشاه بولغان. آندن صوڭ آنڭ اوغلی سلیم، آنڭ اوغلی الهام، بونڭ عصرنده بلغار مملکتینه تاتارلر هجوم ایتکان. آندن صوڭ پولاد تیمر آندن صوڭ عبدالله، آندن صوڭ حسن، بونڭ اسمنده بلغارده صوقلغان آقچه‌لر تابلا.

XVII

بلغار شهرینه کیلگان عرب سیاحلری

هجرتدن ٣١٠ نچی یلده (میلادیه‌دن ٩٢٢ ده) بغداد خلیفه‌سی مقتدر بالله طرفندن بلغارغه ایلچی‌لر یبراوب شولارنڭ سرکاتبی مشهور «احمد ابن فضلان» بولغان. اول بلغارده کورگان وایشتکانلرندن بر رساله یازوب قالدرغان. شول رساله‌نڭ ترجمه‌سن اوتکان یل باشنده «یولدز»نڭ ٢١٤ نچی

۲۱۵ نچی نومرلرنده یازلغان ایدی. ابن فضلان‌نك بلغار حقنده کوب قزقلی خبرلری بار. (۱)

❀❀❀

هجرتدن ۵۲۹ نچی یلده (میلادیه‌دن ۱۱۳۵ ده) حاضرگی اسپانیه اورننده‌بولغان «اندلس» دولتندن «ابو حامدالاندلسی» دیگان عرب سیاحی کیلوب‌بلغارده کورگان وایشتکانلرون یازوب قالدرغان. بو کمسه بلغار قاضی‌یی «یعقوب بن نعمان» اسملی آدم بلان تانشوب آنك بلغارغه‌مخصوص تاریخ کتابندن‌ده خبرلر یازوب آلغان. اندلسی‌نك کوب قزقلی‌خبرلری بار، آنك ترجمه‌سی‌ده یولدزنك ۲٤۱ نچی نومرنده یازلغان ایدی. (۲)

---

۱) آنك عربی نسخه‌سون ترجمه‌سی ایله برابر مخصوص بر کتاب ایتوب باصدرو نیتنده‌مز.

۲) بو هم شول روشده باصدرلاچاق.

✿✿✿

بلغارنی ۱۴ نچی عصر اولنده عرب سیاحلرندن ایك مشهورراگی «ابن باطوطه» ده کیلوب کورگان. ابن باطوطه آفریقه‌ده ماروکا مملکتی‌نڭ تانژیر شهرندن. ۱۳۲۵ نچی یلدن باشلاب ۳۰ یل مقداری سیاحت قلغان. آفریقه، آزیه، یاۋروپا قطعه‌لری‌نڭ کوب اورنلرنده یوروب ۱۳۳۰ نچی یل‌لرده قبچاق پادشاهسی «اوزبك» خان‌غه کیلگان، آنده بلغار حقنده کوب خبرلر ایشتوب بلغارنی اوزی کیلوب کورمك بولغان. هم اوزبك‌خان‌نڭ مخصوص صاقچی ویولداش ایتوب یبرگان کشی‌سی برله بلغارغه کیلوب اوچ کون طوروب کیتکان.

XVIII

پیطرویلیکی‌نڭ بلغار خرابه‌لرون کیلوب قاراوی

۱۷۲۲ نچی یلده بلغار شهری‌نڭ خرابه‌لرون ایمپراطر پیطر ۋیلیکی کیلوب قاراغان. پیطر شونده الوغ مسجد مناره‌سینه

منەب قاراغان، شونڭ اوستن تیمر قرشاو
بلان برکتورگا قوشقان . ٤٩ ـ دانه قبر
تاشلرون روسچەغە ترجمە قلورغە
امر ایتکان ، شولارنڭ ٤٦سی مسلمانچە
یازلغان ، ٣سی ارمنچە ایکان ، مسلمانچە
یازلغانلاردن «یوسف ایشبولاطوف»
دیگان کمسە ترجمە قلغان. ارمنچە
لرون ایژان ژاسیلییف. مسلمانچەلری
نڭ ٢٢سی هجرتدن ٦٢٢ نچی یلدە ،
قالغانلری ٦١٩ دن ٧٤٢ گا قدر قویلغانلر
ایکان . ارمن یازولیلری ٥٥٧ ،
٨٣٩، ٩٨٦نچی یللردە قویلغانبولغانلر ،
برسی ١٢٦٨ نچی یلدە قویلغان .

XIX

ایکنچی یکاتیرینەنڭ بلغار شهری اورنلرن کیلوب قاراوی

قزاندن استرخانغە اوزغان وقتدە
ایکنچی یکاتیرینە (ابی پادشاه) ١٧٦٧ ـ
نچی یلدە بلغار خرابەلرن کروب قارا ـ
غان. شوندن پاتینغە خط یازغان .
« ایدل بوینە چقوب بلغار خرابەسن

قارادوق ، آقساق تیمر قورغان بنالر ـ
نڭ قالغانلرون کوردم، ایکی ترك مناره ـ
سی بیك بیوك تاتارلر بو اورننی بیك
حرمتلی‌لر ، بر متعصب ، قزان ارخرییـ
لوگا وفات بولغان ایمپیراطریتسه یلیزا ـ
ڤیته پیطر ڤنا زماننده بوگا حسدلانب بو
بنالرنی واتدرغان ، تاشلرندن پوگر ـ
یبلر صالغان ، ماناسطیر آستینه صالدر ـ
غان ، تاشلردن چیرکاو صالغان ،
گرچه پیطر ڤیلیکی نڭ « بو اثر عتیقه
لرنی واتماسقه ، یارلغان منارهلرنی تیمر
قرشاو بلان برکتورگا » دیگان اوکازی
بولسه‌ده .

XX.

۱۸۲۹ نچی یلده بلغار خرابه‌لرون
مشهور گیرمانیه‌سیاحی « گومبولد(۱) »
کیلوب قاراغان.
۱۷٦۸ نچی یلده‌دار العلوم اعضالرندن
مشهور « پالاس » ایله « لیپوخین »

1) » Гумбольдъ. «

کیلوب قارافانلر، اول وقتده بلغارده ایسکی
بنالورنڭ حسابی ٤٤ قدر بولغان ایمش.

XXI

**قزان دار الفنوننده آثار عتیقه جمعیتی
هم آنڭ بلغار شهری نڭ اورندغی
آثار عتیقه‌لرنی صاقلاوی.**

صوڭ زمانلرده یاؤروپاده تاریخ،
آثار عتیقه وعلم الانساب فنلرینه مخصوص
اسیزدلر یاصالا، اول اسیزدلرده شول
فنلرنڭ عالم‌لری جیولوب بر بورسی
ایله تانشوب اوز تجربه‌لرن وفکرلرن
بیان ایته‌لر. بو اسیزدلر اوچ نوع گه
بولنوب بورسی بتون دنیاغه مخصوص
(Всемірный) یعنی دیلیغاتلر بتون عالم-
دن جیولا.

ایکنچی نوعسی بر مملکتگا گنه
مخصوص، مثلا بتون روسیه‌نی کبی
(Всероссійскій) اوچونچی تورلی‌سی
بر ولایتگه گنه مخصوص بولوب
(Областной) آنده شول ولایتنڭ گنه تاریخی،
وآثار عتیقه‌لری تیکشروله. کوبدن

توگل گنه بیرلین‌ده بتون دنیا مؤر-
خلری‌نك اسیزدی بولدی. (Междуна-
родный съѣздъ Историковъ)
شونده قزان دارالفنوننـدن‌ده بر
دیلیغات‌باردی. (پرافیسور «خؤاستوف»
اسیزدده جمعسی بر ملك‌ده قرق کشی
بولغان. بعض مملکتلر دن ۲۵، بعض‌لردن
۲۰، یاپونیه‌دن‌ده اوچ کشی بارغان.
فقط بزنك مسلمانلردن‌غنه دیلیغات
بولغانلغی معلوم توگل، آخری براوده
باروچی بولماغاندر. اسیزدده کوب
مهم خبرلر سویلانوب آلغه تابا تاریخ
علمنده نه روشده اجتهاد قلورغه تورلی
پلانلر توزولگان. بوندن مقدم‌یاصالغان
اسیزدلرنك تدبیرنچه، جمله‌دن برسی،
مصرده بولغان آثار عتیقه‌لرنی صاقلاب
آلار ایله فایدالانو حقنده یخشی نظاملر
توزولگان ایکان

دنیاده آثار عتیقه‌لرنك ایك کوبی
مصرده، آنده فرغونلردن قالغان بنالر
ومقبره‌لرده بیك کوب، نیل تاشوندن

صو باصوب ویران بولغان شهرلرنك
خرابه‌لری قم آستنده قالغان . مصرنك
آثار عتیقه‌لری یلدن‌یل آزایاباشلاغان:
دنیانك هر طرفندن کیلگان سیاحلر
اوزلری تلاگانچه شهر اورنلرون
قازتوب کوب ایسکی وقیمتلی اثرلرنی
جیوب کیته‌لر ایکان. مصرنك اوز خلقی‌ده
کوب آثارعتیقه‌لرنی تلف ایته ایکان.
دخی ایگن ایگو ویمش اوسدرو نیتی
ایله ایسکی شهرلرنك خرابه‌لرن صو
آستنده قالدروب آثار عتیقه‌لرنی‌ویران
ایته‌لر ایمش. مثلا تورلی اورنلرده
کاناولر قازوب شولاردن صو یورتو
اوچون نیل تارماقلرون بووب صونی
اوستکا کوتارتکاچ ایسکی شهرلرنك
خرابه‌لری صو آستنده قالا ایکان .
« خؤاستوف » نك سویلاونچه حاضرده
مصرنی آرخیالوگیچسکی آکروکلرغه
بولنگان. مثلا نوبیه ایله قهرخنی‌یگیبت
بر آکروك، اورتا یگیبت اوز آلدینه
بر آکروك ،نیل‌تارماقلری‌دخی‌برآکروگ.

آثار عتیقه‌لرنی صاقلاو اوچون هر آکروکگه بر اینسپیکتر قویلغان ، هر اینسپیکترنك قاراماقنده اوچ یوزدن آرتوق ناظرلار قویلغان. اینسپیکترلری یاؤروپا خلقندن، ناظرلاری مصرنك اوز خلقندن. آلار شول یرنك کشی‌لری بولغانلقدن هر اشنی بلوب تفتیش قیلوب طورالر ایمش، رخصتسز هیچ کم‌گه قازتماق یوق تابلغان نرسه‌لرنی اینسپیکتر-لرغه هیچ خیانتسز تابشرالاردیلر. مثلا برسی یوز مك فرانكلق بر قیمتلی نرسه تاووب شونی ایکی کون اوزنده آصراب اینسپیکترغه تابشرغان ایمش. یاؤروپادن ایکسپیدیتسیه باروب قازورغه تلاسه‌لر اینسپیکترنك رخصتی ایله معلوم پلان وترتیبلر ایله گنه قازورغه ممکن بولادر. اوّلگی‌چه تلاگانچه قازوب آثار عتیقه‌لر ایله سودا قیلورغه هیچ کم گه رخصت ایتلمای.

۱۸۷۷ نچی یلده روسیه‌ده آثار

عتیقه فنینه مخصوص ۴ نچی اسیزد قزانده
یاصالغان . شونده بتون مملکتدن
دیلیغاتلر جیلوب مجلسلری ۳۱ نچی
ایولدن ۱۸ نچی آوغوستغه قدر دوام
ایتکان .
بو اسیزدده اوقولغان ریفیراتلرنی
صوڭندن ایکی جلدلی زور کتاب
ایتوب باصدرلغان. اسیزدغه کیلگان
دیلیغاتلر بلغار خرابهلرونده باروب
قاراغانلر . بونك حقندهبلغار روسلرندن
ایشتکانمزده بار : بیك کوب کشی
کیلگانلکلدن اصپاسده آت یتمادی
دیب. شول تیرهده گی بر پامیشچیك
دیلیغاتلرغه بلغارده آش حاضرلاتکان.
روسیهده بو روشلی اسیزدلرنی آچوچی
مشهور آثار عتیقه عالمی «گراف اوۋارف»
بولغان بو کشی بارچه اسیزدارده اوزی
رئیس (پریدسیداتیل) بولوب هونده
قارالغان اشلرنی ترتیب کاصالوب بارغان:
« گراف اوۋارف » روسیهنك کوب

اورنلارنده آثار عتیقه‌لرنی تیکشروب ایسکی مقبره‌لرنی قازتوب یورگان هم روسیه تاریخی اوچون کوب یاکا ومهم خبرلر تابقان. ۱۸۸۵نچی یلده „اوۋارف„ اولگان. شوندن بیرلی مسکاوده آثار عتیقه جمعیتی‌نڭ رئیسی آنڭ خاتونی. بو کمسه روسیه‌ده برنچی عالمه خاتون. اوّلده اسیزدلرده ایری بلان برگه یورگان، حاضرده اسیزدلرده برنچی اورنغه آنی اوطرتوله. ۷۷نچی یلده یاصالغان اسیزد وقتنده گراف اوۋارف‌نڭ مصلحتی ایله قزان دار الفنوننده بو ولایتکا مخصوص «تاریخ، آثار عتیقه وعلم الانساب» جمعیتی آچونی موافق کورلوب شونی تیز زمان بالفعل گه چغارلغان. بلغار خرابه‌لری‌نڭ اورنلری شونلغی کرمتیانلر ملکنده بولغانلقدن کوب آثار عتیقه‌لرنی روس مورژیکلری تلف ایتوب بتر گانلر. قالغان آثار عتیقه‌لرنی صاقلاو اوچون آلارنڭ اورنلرون

کرستیانلر ملکندن حزینه‌گه آلوب آلارغه شونك برابرینه یاقن اورندن حزینه اورمانن کیسوب بیرولگان.

حاضرده آنده قالغان بنالر وآلارنك اورنلری آثار عتیقه جمعیتی‌نك نظارتنده هم شولارنی صاقلاو، حاجت بولغانده توزاتو اوچون حزینه‌دن هریلغه ۳۰۰ صوم آقچه بیروله. آثار عتیقه‌لرنی قاراب تابلغان نرسه‌لرنی جمعیت کا یبروب طورور اوچون بلغارده مخصوص بر کشی‌ده یال‌لاب‌قویلغان.

ایسکی بنالرنك آچقچلاری آنده، زیارت قلورغه وفارارغه کیلوچیلرنی آچوب‌کرتوب آقچه‌سز کورساتوب یورتوله، هیچ کم‌گه منع یوق.

صوك.

XXII

قزان ولایتی‌نڭ تورلی اورنلرندن بلغار زماننددن قالغان ایسکی زیارتلرده یازولی تاشلر بار، شولارنڭ بر نیچه‌سون بونده کورساتل‌در. بعض‌لری عربچه یازلغان، بعض‌لری ترکیچه، بعض‌لرنده چواش سوز-لری‌ده بار.

الحُكم لِلّه العَلِي الكَبِير
عَلَاي الله اَول عیسی بَلوىُ
رَحمَة الله عَلیه رَحمه وَاسعة
وَفاتِ كاجوى تَاریخِ جِیاتِ
جَورَوان ۰۰۰ جال ۰۰۰ الش

(رومیه ایله ۱۴ نچی عصر اوّللنده)

بو تاش ۲۰ یل مقدم‌تتوش‌ده تابلغان. اور-تلای صنغانلتدن آخرنده بر-ایکی سوزی تا-نورلق توگل' خطی کوفی ایله یازیلغان.

هو الحی الذی لا یموت
آنبال اوغلی حسن
زیارتی تورور رحمة الله
علیه رحمة واسعة
رجب آی‌نڭ اوچنچی
کونی ایردی

بو تاش اسیاص اویازنده "رجب" قریه‌سی‌نڭ ایسکی زیارتنده‌خط ثلثی‌ایله یازلغان، یلی معلوم توگل، یازونڭ روشندن ۱۳ نچی عصر آخرنده یاکه ۱۴ نچی عصر اوّلنده قویلغانلغی آڭلاناادر.

الحکم لله العلی الکبیر
احمال اول جعفر اول
حاجی یونس بلیکوی
وفاتی تاریخ.....

(خط کوفی ایله یازلغان)

بو تاش اسپاص اویازنده «رجب» قریه‌سی-
نگ «تاش بیلگی» نام ایسکی زیارتنده.
اورتالای صنغانلقدن آخرده بر نیچه سطری
تانورلق توگل هم‌بلی‌ده معلوم توگل، یارونگ
روشندن ۱۳ نچی عصرده قویلغاناق آنگلانادر.

هو الحی الذی لا یموت
وکل حی سیموت
عمر اول أسماعیل اول
حسن اول رحبز باب
تاریخ حیات جور
جور مو جال

بو تاش اسپاص اویازنده «تاش بیلگی»
قریه‌سی‌نگ ایسکی زیارتنده، خط کوفی ایله
یازلغان.

هو الحی الذی لا یموت
یوسف اول محمد اول
اسماعیل زیارتی توروور
رحمة الله علیه رحمة واسعة
فانی دنیادین باقی آخرتکا
رحلت قلندوی
تاریخ جیات جور
وان توانو

(میلادیه ایله ۱۳۱۵ نچی یلده)
بو تاش تتوش اویازنده «اتراچ» قریه‌سی‌نینک ایسکی زیارتنده، خط ثلثی ایله گوزال روشده یازلغان.

هو الحی الذی لا یموت
وکل حی سیموت
سویازل اول اجنب
اول صطلمش زیارتدر
رحمة الله علیه رحمة واسعة
وفات یاطو . . . تاریخ
جیات جور جرم اکنش جال
ربیع الاول آیخی . . .
کوان ات

(بوده فیز خانف کوچرب آلغان تاش یازوی)

الحكم لله العلى الكبير
الياس اول اسماعيل
اول محمد بلويك
رحمة الله عليه
رحمة واسعة
تاريخ جات جور
الطش جال...... ايخ
اشزاج چرمش
شور بر سرورت
(بو تاش ده شول "آش بیلگی قریه‌سنده»

شولوق «اتراچ» قریه‌سی‌نگ زیارتنده بعض تاشلرده یلی بو روشلی یازلغان:

«تاریخ بتی یوز ایکی‌ده»، تاریخ یتی یوز اوچ‌ده، تاریخ یدی قوزقرق یدی»

اتراچ قریه‌سینه یاقن «جیانباقتی» دیگان روس آولی‌نگ کنیسه یاننده ایکی یازولی تاش بار (عول اتراچ زیارتندن آلغان بولمق کراك). بو سی حط کوفی ایله یازلغان کنیسه‌نگ باصقچنده یاتا، کشی آیاق آستنده بولغانلقدن یازوی بیك آچق توگل، بو سوزلرنی گنه یازوب آللدی:

«رحمه الله علیه رحمه واسعه تاریخ جیات

جور توانه جیات»

ایکنچی‌سی گوزل روشده حط ثلثی ایله یازلغان، مگر کنیسه‌نگ اوگ یاغنده‌غی ایشلك بوساغاسینه قویلغانلقدن ایکی باشی‌ده دیوار آستینه کروب قالغان، شول سببلی بو سوزلرنی گنه اوقو ممکن بولدی:

« الدندا ۸٤ یاشنده

عدد تاریخ آلتی یوز

قرق ایکی‌ده ٦٤٢ »

(رومیه ایله ۱۲۴۴ ده بولا)

الحكم لله العلى الكبير

مير ابراهيم انال اول شهيد

حاج بلوى . . رحمة الله

عليه رحمة واسعة

وفات يا طوى تاريخ

جيات جور جيا رمنش

جال محرم ۱ يخى ايكنجى

كوان آت

بو تاشنگ يازون قزان دارالفنونده لسان ترك مدرسى فيزخانف كوچروب آلغان' لكن قايدن آلغانلغى معلوم توگل.

هو الحی الذی لا یموت
وكل حی سیموت

. . . .

حاج الحرمین محمود
بن حسین البلغاری
قدس الله روحه ونور ضریحه
اللهم ارحمه رحمة واسعة
توفیت الی رحمة الله تعالی
فی غرة شهر رمضان سنة
سبع وثلثین وسبعمائة

(میلادیه ایله ۱۳۳۱ نچی یل بولا)

بو تاش حاضرده اصپاص او یازی‌نڭ «ماتویفکا» دیگان روس آولی‌نڭ کنیسه احاطه‌سی اچنده یاتا؛ خط ثلثی ایله بیك گوزال روشده یازلغان، یوغاری باشندنی اوچونچی سطری تانورلق توگل. تاش‌نڭ اوزونلغی ۳ آرشن، کیڭلگی بر آرشن، قالونلغی آلتی ویرشوك قدر.

الله

هو الحی الذی لا یموت و کل حی سیموت
هذه روضة السیدة الستیرة الصالحة
الصائمة الصائنة الکریمة المستورة
المخدرة المطهرة الراکعة الساجدة
فاتحة الخیرات نتیجة السعادات
منبع الکرامات تاج النسا فی
العالمین صبر ایلجی بنت بوراش بك
قدس الله روحها و نور ضریحها
اللهم ارحمها رحمة واسعة توفیت
الی رحمة الله تعالی فی الرابع
من شهر جمادی الاخری سنة
تسعین و
ستمائة

(میلادیه ایله ١٢٩١ نچی یل بولا)

بو تاش ١٨٩٩ نچی سنه بلغار شهری نڭ خرابه‌سنده الوغ مسجد یانندەغی تاش بنانڭ اچندن تابلوب ١٩٠٤ نچی سنه قزانغه کیترلگان. حاضرده دارالفنون کتبخانه‌سی نڭ بر دیوا-رینه برکتوب قویلغان. اوزونلغی ۴ آرشین، کیڭ-لگی بر آرشین‌ده ایکی ڤیرشوك، قالونلغی ۴ ڤیرشوك‌در. یازوی بیك آچق، خط ثلثی ایله قالقتوب یازلغان. بو تاش یر آستنده کیریچدن ایلاندرگان کویمه اوستنده تابلغانلقدن مذکور بنا-نڭ قبر اوستینه قورولغان احاطه ایکانلگی بلندی. الوغلرنی مسجد یانینه کومو عادت بولغان ایکان.

۱۸۴۱ نچی یلده آوب توشکان الوغ مسجد منارەسی.
﴿ بیوکلکی ۱۱ ساژین‌ده ۲ آرشین بولغان ﴾

1350

بلغار آقچه‌لری

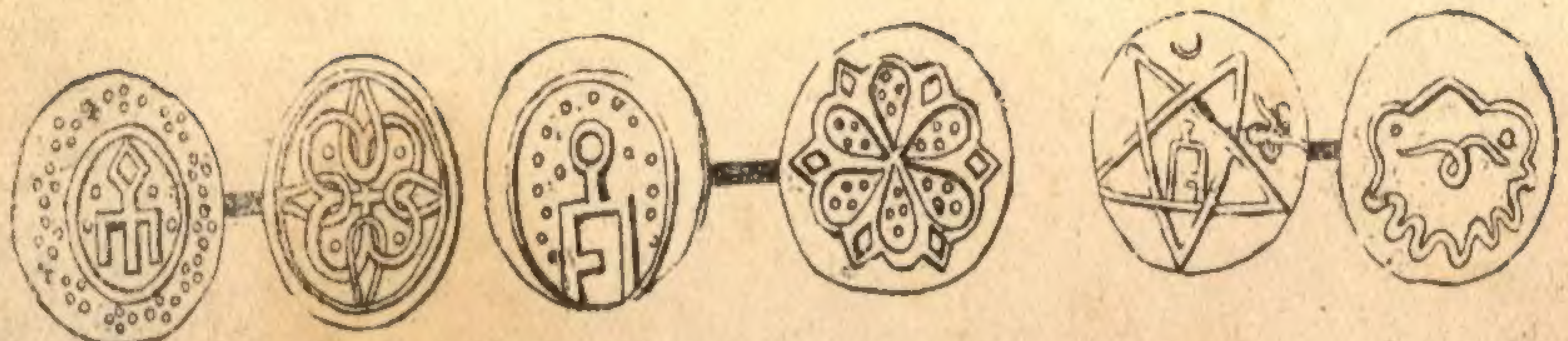

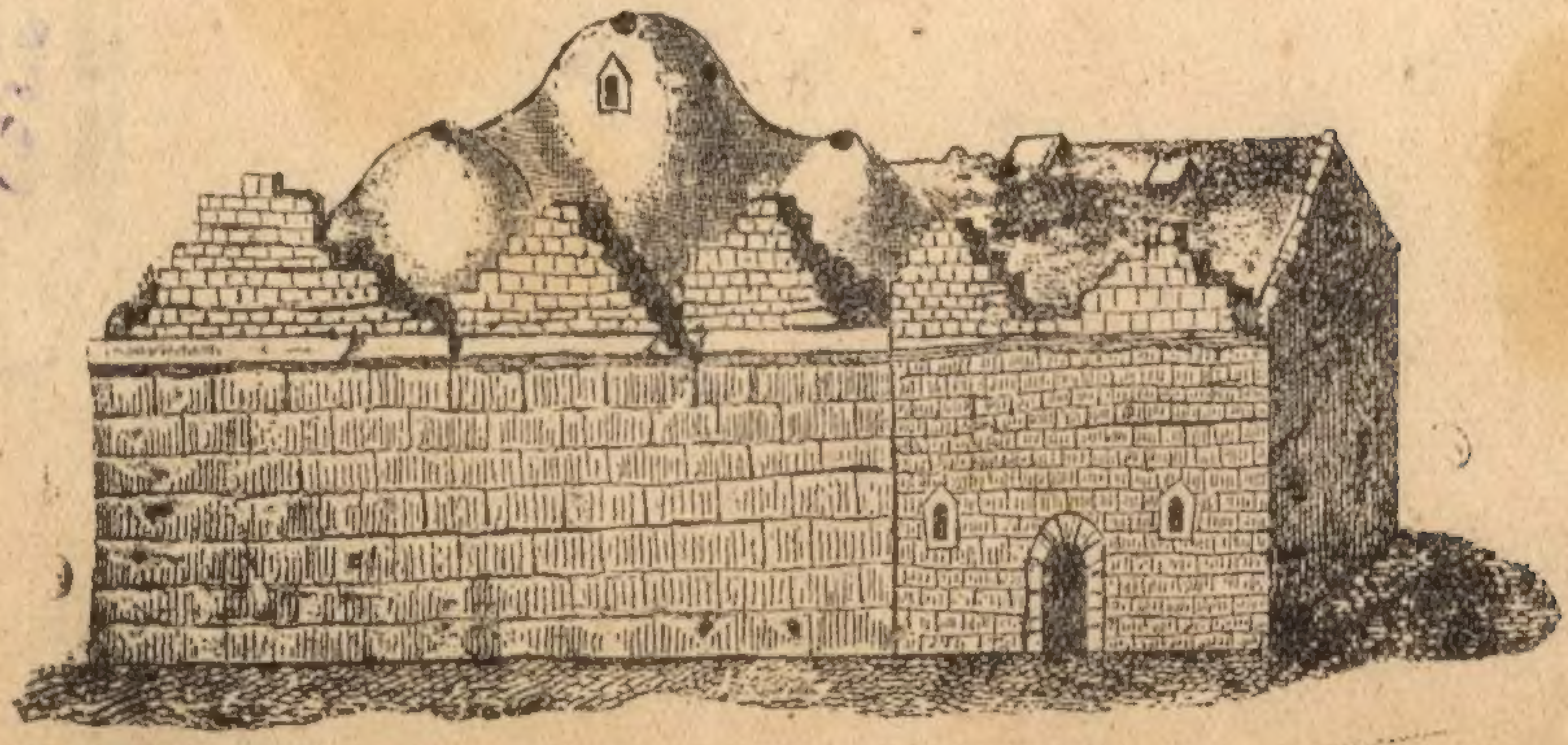

﴿ آق سرای ﴾ اچنده اون بولمه‌سی. یر آستندن یوللری‌ده بار

سیاسی ، اقتصادی ، ادبی وفنی «بیان الحق»
غزیته‌سینه مشتری دفتری آچق.

غزیته‌مزده داخلی وخارجی خبرلرنی کیچکدرمای – وقتده یازلوب کیلرنه‌در. خصوصا روسیه ایله ترکیه‌نڭ حاضرگی احوالن کامل دقت ایله تیکشروب فقط درست خبرلرنی گنه یازولادر.

ادبی وفنی مقاله‌لرنی دائمی یازوب طوروچیلر بار. مشهور محرر‌لرمزدن عبدالرشید افندی ابراهیم جنابلری سیبیریا، آمور ولایتی، ساخالین، یاپونیه، قطای، تیبت، کشمیر، هندستان، ایران وترکیه‌ده سیاحت قلوب «بیان الحق» غه خبرلر یازوب طورورغه وعده بیرلدی، آنڭ مقاله‌لری غزیته‌مزده مفصل صورتده درج ایتلوب باراچاقدر.

«بیان الحق» نڭ آبونه بهاسی:

چیت شهرلرگه سنه‌لك حقی ۵ صوم؛ آلتی آیلق ۲ صوم ۵۰ تین؛ اوچ آیلقی ۱ صوم ۳۰ تین؛ بر آیلقی ۵۵ تین.

Адресъ: Казань редакція газеты БАЯНУЛЬ-ХАКЪ.